

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

**BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ**

**“KOMMERSİYA BANKLARINDA KREDİT ƏMƏLİYYATLARININ
UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İbayev Yusif Qulam oğlu

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **2021-ci il**

“KOMMERSİYA BANKLARINDA KREDİT ƏMƏLİYYATLARININ
UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 - Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: Xidmət sferası üzrə mühasibat uçotu və audit

Qrup: 424

Magistrant:

İbayev Yusif Qulam oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Cəfərli Hənifə Alhüseyn oğlu

_____ **imza**

Program rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəliyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKI – 2021

Elm andı

Mən İbayev Yusif Qulam oğlu and içirəm ki, “Kommersiya banklarında kredit əməliyyatlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq qaydalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

KOMMERSİYA BANKLARINDA KREDİT ƏMƏLİYYATLARININ UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın aktuallığı: Müasir kommersiya bankı, müştərilərə geniş çeşiddə xidmətlər göstərən universal bir kredit təşkilatıdır.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqat işinin əsas məqsədi kommersiya banklarında kredit əməliyyatlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi üzrə problemlərin həlli məsələləridir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Sistemli və müqayisəli təhlil, seçmə və kütləvi müşahidə, orta məbləğ, indeks, faiz və vədlərin təhlili, aktivlər, bank öhdəlikləri, özəl kapital və əməliyyatlar üzrə sintez, riyazi hesablamalar və digər metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının qərarları

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: "Covid 19" epidemiyası ilə əlaqədar şəkildə müəssisələrdə praktiki analizlərin aparılmasının məhdudiyyətlərin mövcud olması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Dissertasiya işinin elmi yeniliyi, kommersiya bankının kredit əməliyyatlarının mövcud vəziyyətinin və perspektivlərinin hərtərəfli təhlilinin aparılmasından ibarətdir, bunun nəticəsində problemli kreditlər vaxtında müəyyən edilə və kreditin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün işlər həyata keçirilə bilər.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Ümumilikdə bank sisteminin səmərəliliyinin artmasına səbəb olacaq kredit fəaliyyətinin daha təfərrüatlı, dərin, effektiv və keyfiyyətli təşkil edilməsinə kömək etməlidir.

Açar sözlər: bank maliyyə, nəzarət, prudensial

DIRECTIONS TO IMPROVE ACCOUNTING OF CREDIT OPERATIONS IN COMMERCIAL BANKS

Summary

The actuality of the subject: A modern commercial bank is a universal credit institution that provides a wide range of services to customers.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the research is to solve the problems of improving the accounting of credit operations in commercial banks.

Used research methods: systematic and comparative analysis, sample and mass observation, average quantity, index, interest and promil analysis, synthesis, mathematical calculations on bank assets, liabilities, private capital and operations on them and other methods were used.

The information base of the research: decrees and orders of the President of the Republic of Azerbaijan, decisions of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan and the Central Bank of the Republic of Azerbaijan

Restrictions of research: There are restrictions on conducting practical analysis in enterprises in connection with the Covid 19 epidemic.

The novelty and practical results of investigation: The scientific novelty of the dissertation consists of a comprehensive analysis of the current state and prospects of credit operations of a commercial bank, as a result of which problem loans can be identified in time and work can be done to improve credit quality.

Scientific-practical significance of results: It should help to organize credit activities in more detail, depth, efficiency and quality, which will increase the efficiency of the banking system as a whole.

Keywords: bank finance, supervision, prudential

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AMB	Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
AR	Azərbaycan Respublikası
ASC	Açıq Səhmdar Cəmiyyət
DMN	Dövlət Maliyyə Nəzarəti
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
Məs	Məsələn
MN	Maliyyə Nəzarəti
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

M Ü N D Ə R İ C A T

	GİRİŞ.....	8
I fəsil.	BANK KREDİTLƏRİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI VƏ KREDİT ƏMƏLİYYATLARININ UÇOTUNUN MAHIYYƏTİ.....	12
1.1	Kommersiya banklarında kreditləşmə sisteminin ümumi xarakteristikası.....	12
1.2	Kredit siyasəti, kreditləşmə prosesinin və kredit əməliyyatlarının uçotunun təşkilinin əsası kimi.....	20
II fəsil.	KOMİSSİYA BANKLARININ KREDİ ƏMƏLİYYATLARININ UÇOTU VƏ TƏHLİLİ.....	33
2.1	Kommersiya banklarında kredit əməliyyatlarının uçotunun təşkili.....	33
2.2	Kommersiya banklarında kredit portfelinin təhlili.....	40
2.3	Kreditlərin verilməsi və ödənilməsi üzrə əməliyyatların sənədləşdirilməsi və uçotu.....	45
III fəsil.	KOMİSSİYA BANKLARININDA KREDİT ƏMƏLİYYATLARI VƏ ONLARIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ...	53
3.1	Bank kreditləri üzrə monitorinqin keçirilməsinin əsas istiqamətləri.....	53
3.2	Bankın problemlə kreditlərlə işinin və uçotunun təkmilləşdirilməsi.....	60
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	67
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	70
	ƏLAVƏLƏR.....	75
	Cədvəllərin siyahısı.....	78
	Sxemlərin siyahısı.....	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir kommertiya bankı, müştərilərə geniş çeşiddə xidmətlər göstərən universal bir kredit təşkilatıdır. Kommertiya bankları yarandıqları və inkişaf etdikləri bir dövrdə sadəcə kredit təşkilatı üçün ənənəvi olan əməliyyatları həyata keçirirdilər: depozitlərin cəlb edilməsi, kreditlərin verilməsi və hesablaşmaların aparılması. Lakin hazırda bank və bank olmayan kredit təşkilatları arasında sərt rəqabətin mövcud olduğu bir şəraitdə kommertiya bankı, normal fəaliyyət göstərməsi və kifayət qədər mənfəət əldə etməsi üçün həyata keçirdiyi əməliyyatların sahəsini genişləndirmək məcburiyyətində qalır.

Müəyyən dövrlərdə, ölkənin siyasi və iqtisadi vəziyyətindən və bütövlükdə beynəlxalq vəziyyətdən asılı olaraq müxtəlif aktiv əməliyyatlar az və ya çox dərəcədə sərfəli olur. Lakin bu və ya digər dövrlərdə müəyyən bank əməliyyatlarının cəlbədiciliyinə baxmayaraq, banklar daim öz əsas funksiyalarını, kredit əməliyyatlarını həyata keçirirlər.

Bank krediti, iqtisadi kateqoriya kimi öz mahiyyətini, yalnız məqsədyönlü istifadə nəticəsində mümkün olan pul vəsaitlərinin geri qaytarılmasının axını ilə əlaqəli iqtisadi münasibətlər məcmusu şəklində göstərir.

Bank kreditinin vacib funksiyalarından biri iqtisadi subyektlər tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətlərin davamlılığını təmin etməkdən ibarətdir. Məhz bank krediti sayəsində şirkətlərin və firmaların, ödəmə dövrüyəsini pozmadan, əsas əməliyyatlarını davam etdirmək imkanı olur. Bununla bərabər, ilk növbədə investisiya məqsədli kreditlər, istehsalın modernləşdirilməsi və texnoloji yenilənməsi üçün başlanğıc kapitalının formalaşdırılması, uzunmüddətli və investisiya kreditləri mexanizmini daha da təkmilləşdirmək və kiçik sahibkarlıq və özəl sahibkarlığa borc vermək həcmnin artırılması tələb olunur. Bu da öz növbəsində bank sisteminin sabit fəaliyyətinə təkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kredit fəaliyyəti elə bir fəaliyyətdir ki məhz onun sayəsində bank, kredit təşkilatı kimi yaradılır. Zamanla banklar göstərdikləri

mütləq xidmətlər sahəsini genişləndirsələr də, kredit əməliyyatlarından əldə etdikləri gəlir onların əsas gəlir mənbəyi olaraq qalacaq.

Kredit sistemi, konkret iqtisadi vəziyyət və müəyyən kredit növlərinə olan tələbat, həmçinin kreditin xüsusiyyətləri və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində dövriyyə vəsaitlərinin təşkili ilə əlaqəli müvafiq kredit mexanizminin istifadəsini nəzərdə tutur. Yuxarıda qeyd edilənlərin hamısı dissertasiya tədqiqatı mövzusunun aktuallığını müəyyənləşdirir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Hal-hazırda Respublikada Mühasibat uçotu və auditin beynəlxalq standartlarının qəbul edilməsi, iqtisadi təhlilin və uçotun inkişafına zəmin yaratmışdır. Öz növbəsində, komməriya banklarının inkişafı ilə əlaqədar normativ sənədlərin, kredit əməliyyatlarının və digər əməliyyatların uçotu ilə əlaqədar müəyyən işlər görülmüşdür. Xüsusən də mövcud hesablar planında uzun və qısa müddətli aktivlərin və öz növbəsində uzun və qısa müddətli öhdəliklərin xüsusiyyətlərini kifayət qədər nəzərə alan hesablar nəzərdə tutulmuşdur. İqtisadi inkişaf əlaqədar uçot və hesabat praktikasında yeni əmlak və əməliyyat növləri meydana çıxmaqdadır. Onların içərisində qiymətli kağızların müxtəlif növlərini, digər müəssisələrin nizamnamə kapitalına qoyuluşların, veksəl əməliyyatlarının, qeyri-maddi aktivlərini və s. qeyd etmək olar. Qiymətli kağızların satın alınması və yaxud satılması, kreditlərin verilməsi, komməriya kreditinin genişlənməsi, borclar üzrə sazişlərin bağlanması və s. komməriya bankları ilə bir başa əlaqəli olduğu üçün kredit əməliyyatlarının uçotunda da müəyyən tədqiqatların aparılmasına daim ehtiyac olduğunu zəruri edir. Bu da mühasibat uçotunun aparılmasının təşkilinin daha da təkmilləşməsinə müəyyənləşdirir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Komməriya banklarında kredit əməliyyatlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi üzrə problemlərin həlli məsələləridir. Dissertasiya işində qoyulan məqsəd aşağıdakı vəzifələrin həllini tələb edir:

- kredit sisteminin mahiyyətini və məzmununu aydınlaşdırmaq, onun elementlərini nəzərdən keçirmək;

- kommersiya banklarında kredit siyasətinin inkişafına dair nəzəri və metodoloji müddəaları öyrənmək;

- kommersiya banklarında kreditləşmə, kredit əməliyyatlarının uçotu barədə toplanmış materialların hərtərəfli təhlilini aparmaq, bankın fəaliyyətinin müsbət və mənfi tərəflərini müəyyənləşdirmək və kreditləşmə prosesini yaxşılaşdırmaq üçün rəy və tövsiyələr vermək;

- bank fəaliyyətinin təhlilinə əsaslanaraq, kommersiya banklarında kreditləşmə prosesini yaxşılaşdırılmasının məzmununu açıqlamaq və müvafiq tədbirlərin görülməsini əsaslandırmaq.

Tədqiqatın obyektini və predmeti: Tədqiqatın obyektini kommersiya bankları (Azertürk bank ASC, Yelobank ASC, Turanbank ASC, AFB Bank), predmentini isə kredit əməliyyatlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi prosesinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı iqtisadi təhlil, statistika, Mühasibat uçotu və nəzarətdə istifadə olunan bir sıra metodlar tətbiq olunacaq. Həmçinin sistemli və müqayisəli təhlil, nümunə və kütlələrin müşahidəsi, orta məbləğ, indeks, faizlərin və vədlərin təhlili, bank aktivləri və öhdəlikləri üzrə sintez, riyazi hesablamalar, özəl kapital və onlar üzrə əməliyyatlar və digər metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını Mühasibat uçotu və Azərbaycan kommersiya bankları haqqında qanunlar, əsasnamələr Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının qərarları, kommersiya banklarında (Azertürk bank ASC, Yelobank ASC, Turanbank ASC, AFB Bank) kredit əməliyyatının uçotuna dair maliyyə hesabatları, Azərbaycanın və xarici ölkələrin tanınmış iqtisadçı alimlərinin əsərləri təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: “Covid 19” epidemiyası ilə əlaqədar olaraq müəssisələrdə praktiki analizlərin aparılmasının məhdudiyyətlərin mövcud olması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işinin elmi yeniliyi, kommertiya bankının kredit əməliyyatlarının mövcud vəziyyətinin və perspektivlərinin hərtərəfli təhlilinin aparılmasından ibarətdir, bunun nəticəsində problemlı kreditlər vaxtında müəyyən edilə və kreditin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün işlər həyata keçirilə bilər.

Dissertasiya işində kredit əməliyyatlarının təşkili prosesi araşdırılır və problemlı kreditlərin yaranmasının əsas səbəbləri ortaya qoyulur, banklara kredit portfelinin vəziyyətini yaxşılaşdırma yolları təklif edilir.

Nəticələrin əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Kredit əməliyyatlarında yaranan problemlərin həlli, problemlı kreditlərin vaxtında proqnozlaşdırılması üçün təklif və tövsiyələr müəyyənləşdirilir. Alınan nəticələr, ümumilikdə bank sisteminin səmərəliliyinin artmasına səbəb olacaq kredit fəaliyyətinin daha təfərrüatlı, dərin, effektiv və keyfiyyətli təşkil edilməsinə kömək etməlidir.

I FƏSİL. BANK KREDİTLƏRİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI VƏ KREDİT ƏMƏLİYYATLARININ UÇOTUNUN MAHİYYƏTİ

1.1. Kommersiya banklarında kreditləşmə sisteminin ümumi xarakteristikası

Bu gün inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı şəraitində olan kommersiya bankı, müştərilərinə 400 növə qədər müxtəlif bank məhsulları və xidmətləri təqdim edə bilər. Müştəriləri əldə saxlamaq və çox əlverişsiz bir mühitdə də qazanlı qalmaq üçün əməliyyatların geniş diversifikasiyası mövcuddur. Təsadüfi deyil ki, bazar iqtisadiyyatına malik bütün ölkələrdə onlar, kredit sisteminin əsas əməliyyat sahəsi olaraq qalırlar.

Kommersiya bankları, hər şeydən əvvəl, əsas fəaliyyət növü kredit vermək olan konkret kredit təşkilatları kimi fəaliyyət göstərirlər, çünki bir tərəfdən iqtisadiyyatdan müvəqqəti sərbəst vəsait cəlb edirlər, digər tərəfdən də bu kredit vəsaitləri hesabına müəssisələrin, təşkilatların və əhəlinin müxtəlif maliyyə ehtiyaclarını təmin edirlər.

Bank kredit əməliyyatları şərti olaraq iki böyük qrupa bölünə bilər:

- aktiv, bank, ssudalar verərək kreditor kimi çıxış edir;
- passiv, bank borcalan debitor kimi çıxış edərək, müştərilərdən və digər banklardan ödəmə, geri ödəmə şərtləri ilə pul cəlb edir.

Kredit əməliyyatlarının iki əsas forması mövcuddur: kreditlər və depozitlər. Bu səbəbdən aktiv və passiv kredit əməliyyatları həm kredit şəklində, həm də depozit şəklində həyata keçirilə bilər. Aktiv kredit əməliyyatları, ilk olaraq, müştərilərlə kredit əməliyyatları və banklararası kreditlərin verilməsi əməliyyatlarından ibarətdir; ikincisi, digər banklara yerləşdirilən depozitlərdən ibarətdir. Passiv kredit əməliyyatları oxşar şəkildə cari bank müəssisəsində müştərilər və digər banklar da daxil olmaqla üçüncü hüquqi və fiziki şəxslərin depozitlərindən və bank tərəfindən banklararası kredit əldə etmək məqsədilə ssuda əməliyyatlarından ibarətdir. Aşağıdakı qanunauyğunluq mövcuddur: Ölkədə

iqtisadi vəziyyət nə qədər sabit olarsa, bank aktivlərinin strukturunda kredit əməliyyatlarının payı bir o qədər çox olar. Qeyri-müəyyənlik və iqtisadi böhran dövründə qiymətli kağızlar və pul vəsaitləri portfelində nisbi olmayan artım müşahidə olunur.

Bu xüsusiyyətlərə əsasən kredit və ssuda əməliyyatları, kredit və ssuda arasındakı fərqi şərti olaraq vurğulaya bilərik. Kredit həm bankın vəsait mənbələrini təşkil edən, həm də onların investisiya qoyuluşlarından birini təmsil edən müxtəlif kredit münasibətləri təşkili formalarının mövcudluğunu nəzərdə tutan daha geniş bir anlayışdır. Ssuda, yaranması kredit hesabının açılması ilə müşayiət olunan kredit münasibətlərinin təşkili formalarından yalnız biridir. Bundan əlavə, kredit münasibətləri yalnız bank krediti çərçivəsində deyil, həm borc alan həm də borc verən müəssisə olduqda və aralarındakı kredit münasibətləri bir veksellə rəsmiləşdirildiyi zaman kommersiya krediti olaraq da təşkil edilə bilər. Gələcəkdə kommersiya krediti veksəl və ya onun mühasibatı ilə təmin edilmiş ssuda verilməsi yolu ilə bank krediti halına gətirilə bilər.

Bank krediti, hər bir borcalanın ehtiyaclarını çevik şəkildə nəzərə almağa və kredit şərtlərini onlara uyğunlaşdırmağa imkan verən çox rahat və bir çox hallarda əvəzolunmaz maliyyə xidmətidir kredit şərtləri və digər şərtlərin standartlaşdırıldığı qiymətli kağızlar bazarından fərqli olaraq.

Müvafiq olaraq, birbaşa bank kreditləşməsi, müəssisənin kredit münasibətləri ilk olaraq bankla münasibət kimi meydana gəldiyi zaman ayrılır və dolayısı bank kreditləşməsi, ilk olaraq müəssisələr arasında veksəl üzrə təcili vəsait əldə etmək axtarışı ilə banka müraciət nəticəsində kredit münasibəti yarandıqda verilir.

Kredit əməliyyatları iki qrupa bölünür: banklararası kreditlər və müştərilərə verilən kreditlər.

Banklararası kreditlər, borc verən bank tərəfindən borc alan banka yalnız kredit şəklində deyil, digər banklar üçün verilən zəmanətlər ilə yerinə yetirilən depozitlər, veksellər, maliyyə lizinqi, bankların müxbir hesablarındakı aktiv qalıq yolu ilə kredit mənbələri təqdim etməsindən ibarətdir.

Müştərilərlə aparılan kredit əməliyyatlarına müxbir banklar xaricində bankın müştərilərinə verilən bütün növ kreditlər daxildir: cari aktivlər üçün kreditlər, investisiyalar üçün kreditlər, veksellərin uçuotu, faktoring, maliyyə lizinqi.

Bank kreditləşdirmə sistemini nəzərdən keçirmədən əvvəl əsas anlayışları müəyyənləşdirmək lazımdır.

Bildiyiniz kimi, "kredit sistemi" termini Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının təhsil ədəbiyyatında, elmi nəşrlərində, qaydalarında tez-tez istifadə olunur. Bununla birlikdə, bütün istifadə tezliyi üzrə bu termin praktik olaraq açıqlanmır, məzmunu tam araşdırılmamışdır. Nə yerli, nə də xarici ədəbiyyat buna lazımi səviyyədə əhəmiyyət verməyib. Kreditləşmə problemlərinə həsr olunmuş elmi əsərlər son dərəcə azdır və çox vaxt kreditləşmə sistemindən bəhs edir, lakin mahiyyətini açıqlamır.

Fikrimizcə, "kredit sistemi" anlayışının nəzəri baxımdan öyrənilməsinə ümumi "sistem" anlayışının tərfi ilə başlamaq lazımdır.

"Sistem" sözü yunan dilindən systema (hissələrdən ibarət bütöv) bir-biri ilə münasibətlərdə və əlaqələrdə müəyyən bir bütövlük, birlik yaradan elementlər məcmusunu bildirir.

Kredit sistemi mövcud olma hüququnu, yalnız onda onun mahiyyətini həyata keçirmək üçün kifayət qədər elementlər toplusunu yaradan tərkibin təqdim olunduğu təqdirdə əldə edir. Onun elementlərindən birinin olmaması, içindəki bir elementin mənasının digərinin tətbiqinə ziyan vurması, praktikada aralarındakı əlaqənin olmaması bütöv sistemin pozulmasına səbəb ola bilər.

Kreditin bütöv xarakterinin pozulmasının qaçılmaz olaraq bütün əlaqələr zəncirini sarsıtdığı, borcun qaytarılmasında çətinliklərə, həm borc verənin, həm də borcalanın iflasına səbəb olduğu bir çox nümunələr məlumdur.

Müasir kredit sistemində planlaşdırmaya diqqət yetirməmək onun səmərəliliyini azaldır, buna görə də nəzəri baxımdan, ilk növbədə, kredit sisteminin mövcud ola bilməyəcəyi elementlərin tərkibini müəyyənləşdirmək lazımdır.

“Kreditləşmə sistemi”nə digər bir heç də az əhəmiyyətli olmayan “kredit sistemi” termini əlavə edilir. Bəzi iqtisadçılar kredit sistemi altında kredit kapitalı bazarında fəaliyyət göstərən və pul kapitalının toplanmasını və səfərbərliyini həyata keçirən müxtəlif kredit və maliyyə qurumlarının məcmusunu başa düşürlər (Е.Ф.Жукова, 2018, s. 7-11).

"Kredit sistemi" termininin tərifinə dair mövqelərin müxtəlifliyinə baxmayaraq, iki yanaşma üstünlük təşkil edir: funksional və təşkilati. Funksional yanaşmaya görə kredit sistemi, yalnız kredit münasibətləri məcmusu deyil, həm də borc vermə formaları və metodlarıdır. Təşkilati yanaşmaya uyğun olaraq, kredit sistemi kreditləşmənin əsas prinsiplərinə əsaslanan fondlar yaradan, yığan və təmin edən kredit təşkilatlarının məcmusudur.

Fikrimizcə, "kredit sistemi" nin - cəmiyyətdə kreditin işləməsinin, mahiyyətinin və funksiyalarının həyata keçirilməsini təmin edən bir sistem kimi ən uğurlu tərfi O. I. Lavruşin tərəfindən verilir (Лаврушин О.И., 2019, s. 10-15).

Kredit münasibətləri, kredit sisteminin bütün elementlərinin qurulduğu əsasdır və kreditorun borcluya könüllülük, təcili və geri ödəmə şərtləri ilə köçürdüyü müvəqqəti sərbəst pul dəyərlərinin dövriyyəsi ilə əlaqələndirilir. Məhz bunlarda cari sistemin funksional tərəfi özünü göstərir.

Kredit münasibətlərinin obyektivi borc verilən dəyərdir ki, bu da vəsaitlərin geri ödəmə əsasında hərəkəti özündə ehtiva edir. Borc verilən dəyərin köçürülməsi, alınması və istifadəsi yalnız kredit prosesinə xas olan şərtlərdə baş verir: ödəmə, aktualıq, həmçinin təhlükəsizlik və məqsədyönlülük.

Kredit münasibətlərinin subyektlərindən biri kreditordur, ssuda verən kredit münasibətləri tərəfidir. Kreditorlar borc verən hüquqi və fiziki şəxslər ola bilər. Ssuda vermək üçün kreditorun müəyyən vəsaitlərə sahib olması lazımdır. Onların mənbələri həm öz yığımları, həm də reproduktiv prosesin digər obyektlərindən götürülmüş mənbələr ola bilər. Müasir iqtisadiyyatda kreditor bank, yalnız öz mənbələri hesabına deyil, həm də hesablarında saxlanılan, həm də səhmlərin və

istiqrazların yerləşdirilməsi yolu ilə mobilizə olunan vəsait hesabına kredit verə bilər.

Kredit münasibətlərinin subyekti həm də borcalandır, kredit münasibətlərinin tərəfi və alınan krediti ödəməyə borclu olan tərəfdir. Borcalanlar tarixən əlavə mənbələrə ehtiyacı olan fərdlər olublar. Müasir şəraitdə borcalanlar kimi təkcə banklar deyil, həm də əlavə müəssisələr, əhali və dövlətlər də çıxış edir. Bu zaman, banklar kollektiv borcalan olurlar, çünki özləri üçün deyil, başqaları üçün borc alırlar.

Beləliklə, kredit sistemi borc verən və borcalanın mənafeələrini təmin edən bir sistemdir, kredit dəyərinin funksiya göstərməsi üçün bir sistemdir.

Kredit münasibətlərini, kredit sistemini təşkil edən ixtisaslaşmış təşkilatlar həyata keçirir və təşkil edir. Bir sıra iqtisadçılara görə, burada qeyd olunduğu kimi, kredit sistemini kreditləşmənin əsas prinsiplərinə uyğun olaraq fondlar yaradan, toplayan və təmin edən bir kredit təşkilatı kimi müəyyənləşdirici bir təşkilatı cəhət özünü göstərir.

Kredit sistemi ümumiyyətlə kredit mənbələrinin rəşional istifadəsini təmin edən elementlərin məcmusu kimi başa düşülür ki, bu prinsiplər, obyektlər, borc vermə metodları, kredit münasibətlərinin planlaşdırılması, kreditlərin verilməsi və qaytarılması mexanizmi, həmçinin borc vermə prosesində bank nəzarəti, yəni borc verən tərəfdən kredit resurslarının təmin edilməsi fəaliyyətləri ilə əlaqəli elementləri əhatə edir.

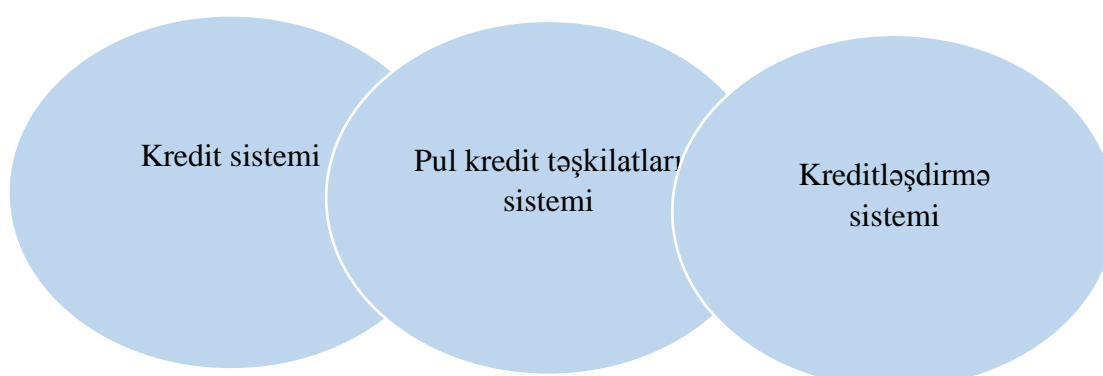
Bəzi alimlərin fikrincə, "kredit sistemi" anlayışı kreditin iqtisadi kateqoriya kimi mahiyyətini əks etdirir və "kredit sistemi" anlayışı ilə əlaqəli əsas rolunu oynayır (Лаврушин О.И., 2019, s.35-47). Bu o deməkdir ki, kredit sistemi makro səviyyədə, bütövlükdə cəmiyyətdə inkişaf edən kredit münasibətləri səviyyəsində kredit formasından, borc verən və ya borcalanın növündən asılı olmayaraq nəzərə alınmalıdır. Beləliklə, kredit sistemi borc verən ilə borcalan arasında borc verilən dəyərin hərəkəti ilə əlaqəli inkişaf edən bir münasibətlər məcmusudur, bu səbəbdən bu bir iqtisadi kateqoriya kimi borcun özü və onun formalarından: sistemin əsas və

funksional blokları, həmçinin kredit münasibətlərini tənzimləyən qurumlardan təşkilati blok ibarətdir.

Kredit sistemi pul təşkilatları tərəfindən kredit münasibətlərini tənzimləyən bir sistemdir, borc verənin nağd kredit vermək və ödəmək fəaliyyətini əhatə edir.

Beləliklə, borc vermə sistemi blokların üçlüyü kimi başa düşülə bilər. (Sxem 1).

Sxem 1: Kredit sistemi, pul təşkilatları sistemi və kreditləşdirmə sisteminin qarşılıqlı əlaqəsi

Mənbə: Лаврушин О.И., (2019), Банковское дело. Экспресс – курс: учебное пособие s.35-47

Kreditləşdirmə sistemi həm kredit sistemi ilə, kredit, onun mahiyyəti və funksiyaları da daxil olmaqla, həm də fəaliyyətlərində kredit vermə prinsiplərini rəhbər tutan banklarla sıx əlaqəlidir.

Müvəqqəti maddi yardımın verilməsi prosesi kimi kreditləşmə, geri qaytarılmaq şərti ilə kredit verilməsini əhatə edir. Kreditin spesifikliyi borcalana müvəqqəti istifadə üçün verilən vəsaitin qaytarılmasıdır. Bu səbəbdən borcun mahiyyəti etibarilə borc vermənin məqsədi borc verilən vəsaitlərin geri qaytarılmasını təmin etməkdir. Bununla birlikdə, geri ödəmə borc vermə sistemi üçün bir məqsəd deyil. Banklar, kredit verərkən bunu əhəmiyyətli bir gəlir hesab edirlər. Kredit əməliyyatının gəlirliliyi kredit təşkilatları üçün ən vacib qazanc mənbəyidir. Buna görə borc vermə sisteminin məqsədi ikidir: bir tərəfdən borc verilən vəsaitin qaytarılmasını təmin etmək, digər tərəfdən bankın kredit əməliyyatlarından gəlir əldə etməsini təmin etmək.

Kredit sisteminin quruluşu aşağıdakı kimi təqdim edilə bilər.

I. Fundamental blok. Baza alt bloku:

- 1) kreditləşdirmə prinsipləri;
- 2) kreditləşdirmə prosesinin subyektləri;
- 3) kreditləşdirmə obyektləri.

Strateji alt blok:

- 1) kredit siyasəti;
- 2) kredit planlaşdırılması.

II. İqtisadi və texnoloji blok:

- 1) kredit növləri;
- 2) kreditləşdirmə metodları;
- 3) kredit hesablarının formaları;
- 4) kredit limitləri;
- 5) kredit sənədləri.

III. Təşkilati blok. Nəzarət alt bloku:

- 1) kredit idarəetməsi;
- 2) kredit riskinin idarə edilməsi;
- 3) kredit portfelinin idarə edilməsi.

Ümumi təşkilati alt blok:

- 1) kreditləşdirmənin ilkin mərhələsi;
- 2) kreditin verilməsi və işlənməsi mərhələsi;
- 3) təqib nəzarət mərhələsi.

Kredit sisteminin bu əsas elementləri bir-birindən ayrılmazdır. Bankın kredit fəaliyyətində müvəffəqiyyət yalnız bu elementlərinin hər birinin bir-birini tamamlaması, kredit əməliyyatının etibarlılığını artırması halında baş verir. Digər tərəfdən, onların birliyini pozmaq cəhdi istər-istəməz bütün sistemi pozur və bank kreditlərinin qaytarılmasının pozulmasına səbəb ola bilər.

Kreditləşdirmənin vacib elementi bank ssudalarının təminatıdır. Buna görə, ssudalar birbaşa, dolay yolla təmin edilə bilər və ya təmin edilməyə bilər.

Beynəlxalq təcrübədə kreditlər təminatlı, təminatsız və qismən təmin edilmiş olur.

Kredit verərkən girovun keyfiyyəti də böyük əhəmiyyətə malikdir. Əgər o, mövcuddursa, likvid və kifayətdirsə, bu cür təminatdan vaz keçilməməlidir. Digər tərəfdən, təminatsız boş ssudaların, xüsusən də birinci dərəcəli borcalanlara və zaminə verildiyi zaman bu mənada kreditin qaytarılmasını təmin etmək borcalanın bütün əmlakını əhatə etdikdə, müsbət keyfiyyətlərini nəzərə almamaq yalnızlıq olardı. Müəssisələrə təminatsız boş kredit verilərkən bank, borcalanın nüfuzunu, maliyyə vəziyyətini, gələcək gəlirlərini, habelə əvvəlki borc vermə qaydalarına uyğunluğunu nəzərə alır.

Müasir şərtlərdə kredit əməliyyatı iştirakçılardan birinin borcunun yaranmasına səbəb olan hər hansı bir iqtisadi və ya maliyyə əməliyyatı adlandırıla bilər. Borcun qaytarılması borclu tərəfindən birdəfəlik və ya hissə-hissə nağd şəkildə həyata keçirilir və ödəmənin ümumi məbləğinə borcdan əlavə faiz şəklində əlavə ödəniş də daxil edilir.

İqtisadi kateqoriya kimi kredit, fond təminatının bütün digər formalarından (subsidiyalar, subvensiyalar, dotasiyalar və s.) üç əsas prinsiplə, təcili, geri ödəmə və ödəmə ilə fərqlənir.

Bu vəziyyətdə, təcillik dedikdə borcalana borc götürülmüş vəsaitin qaytarılması üçün əvvəlcədən razılaşdırılmış şərtlər nəzərdə tutulur; geri qaytarma dedikdə əsas məbləğin razılaşdırılmış şərtlərlə kreditora məcburi ödənilməsi nəzərdə tutulur. Ödəniş dedikdə müəyyən bir iqtisadi əməliyyatda pulun müəyyən bir əmtəə olması və dəyər qanununa əsasən qiymətinin faizlə ifadə edilməsi başa düşülür.

Qeyd edilən mütləq prinsiplərə əlavə olaraq, sahibkarlıq subyektlərinə verilən kreditlər aşağıdakı əlavə əsas növ və formalara görə təsnif edilə bilər:

- istifadə məqsədi - hədəf və hədəf olmayan;
- şərtlər - qısamüddətli, uzunmüddətli və investisiya;
- faiz dərəcəsi növü - üzən, sabit, sadə, mürəkkəb;

- təminat forması
- vəsaitlərin həqiqi köçürülməsi və borcun yenidən qeydiyyatı yolu ilə;
- geri ödəmə forması - bir məbləğdə, müəyyən hissələrlə bərabər paylarda, qarşılıqlı razılaşdırılmış şərtlərdə qeyri-mütənasib paylarda;
- istifadə sayı - birdəfəlik və bərpa olunan;
- borc vermə texnikası - bir məbləğdə, açıq kredit xətti, cari hesab, overdraft krediti

Beləliklə, bankın kredit fəaliyyəti, həmin bankı bank olmayan təşkilatlardan fərqləndirən əsas meyarlardan biridir. Dünya təcrübəsində bankın mənfəətinin əhəmiyyətli bir hissəsi kredit verməklə bağlıdır. Eyni zamanda, xüsusilə də iri həcmli kreditlərin qaytarılmaması bankı iflasa və iqtisadiyyatdakı mövqeyi səbəbindən onunla əlaqəli bir sıra iflaslara apara bilər. Buna görə kredit idarəetməsi hər hansı bir kommersiya bankının mövcud olmaq və inkişaf strategiyası və taktikasının zəruri bir hissəsi deməkdir.

1.2. Kredit siyasəti, kreditləşmə prosesinin və kredit əməliyyatlarının uçotunun təşkilinin əsası kimi

Kredit - borc verən ilə borcalan arasında müvəqqəti sərbəst pul məbləğinin (dəyərinin) qaytarılması, təcili, ödəmə prinsipləri ilə köçürülməsi ilə bağlı iqtisadi münasibətlərdir.

Onun köməyi ilə sərbəst pul kapitalı və hüquqi və fiziki şəxslərin gəlirləri toplanır, müvəqqəti istifadə üçün ödənişlə köçürülən kredit kapitalına çevrilir. Kredit həm nağd, həm də əmtəə şəklində dəyərlə təmin edilə bilər.

Təcili, geri ödəmə, ödəmə, təhlükəsizlik - kreditin əsas prinsipləridir. Təcili prinsipi odur ki, krediti qəti şəkildə müəyyən edilmiş bir müddətdə qaytarmaq lazımdır. Bu prinsipə uyğunluq bankların və kredit sisteminin özü üçün vacib şərtidir. Ödəniş o deməkdir ki, krediti qaytarmaq lazımdır. Ödəniş prinsipi o

deməkdir ki, borc götürülmüş vəsaitlər üçün faiz ödəməlisiniz. Ödəniş borcalanı borc vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə etməyə məcbur edir. Təhlükəsizlik prinsipi, borcun üçüncü şəxslərin öhdəliyi (əmlak, qiymətli kağızlar, qiymətli metallar və s.) ilə təmin edilməsini nəzərdə tutur. Müəssisələrə, təşkilatlara və əhaliyə kredit vermə sadalanan prinsiplərə tam əməl olunmaqla həyata keçirilir.

Kredit vermə prinsiplərinə kredit münasibətlərində fərqləndirmə prinsipi də daxildir. Borc verməyə fərqli yanaşma, bankların (borc verən təşkilatlar) fərqli müştərilərə münasibətində və borc vermə məsələsinin həllində fərqli olması deməkdir. Kredit vermədən əvvəl borcalanın vaxtında ödəyə biləcəyinə əmin olmaq üçün borcalanın maddi vəziyyəti diqqətlə öyrənilir.

Kredit münasibətləri, kreditdəki dəyərin (fondların) verilməsi və müəyyən bir faizlə birlikdə qaytarılması ilə əlaqəli iqtisadi münasibətlərin ayrı bir hissəsidir.

Kredit münasibətləri iki müəssisə arasında yaranır və fəaliyyət göstərir: krediti verən kreditor və krediti alan borcalan. Müvəqqəti istifadə üçün kredit verilməsinin əsas səbəbi faiz şəklində gəlir əldə etməkdir. Borc verənin məqsədi mənfəət (faiz) qazanmaqdır; borcalanın məqsədi əlavə maliyyə mənbələrinə olan müvəqqəti tələbatı ödəməkdir. Borc verən tərəfdən bir kredit, müəyyən bir müddət üçün fondların ticari satışıdır. Kreditorlar qrupuna, ilk növbədə, banklar arasında əsas yeri tutan kredit təşkilatları daxildir.

Kreditin iqtisadi kateqoriya kimi mahiyyəti, açıqlanması bu kateqoriya ilə iqtisadi münasibətlər sistemi arasında əlaqə yaratmağa imkan verən funksiyalarında özünü göstərir. Kredit aşağıdakı əsas funksiyaları yerinə yetirir:

- 1) paylama;
- 2) əvəzedici (məsələn, dövriyyədə olan pul);
- 3) stimullaşdırıcı;
- 4) nəzarət.

Kreditin funksiyaları bir-biri ilə sıx əlaqələndirilir, bütövlükdə kredit münasibətlərinin konkret iqtisadi rolunu müəyyənləşdirir.

Kreditin bölüşdürmə funksiyası kredit münasibətlərinin mahiyyətindən və rolundan irəli gəlir. Kreditlərin yenidən bölüşdürülməsi nəticəsində istehsal sahəsinə yeni fondların cəlb edilməsi sürətlənir. Kreditin bu funksiyasının həyata keçirilməsində həm pul, həm də əmtəə mənbələri yenidən bölüşdürülür.

Vəsaitləri kredit alətləri ilə əvəz etmə funksiyası kredit resurslarının təkrar istehsal prosesində həqiqi istifadəsi müddəti bitməmişdən əvvəl formalaşması ilə əlaqələndirilir. Kredit fondları (məsələn, veksellər, çeklər, kredit kartları) dövriyyədəki real pulları əvəz etməyə başlayır. Kredit pul dövriyyəsinin bir hissəsini kredit dövriyyə vasitələri ilə əvəz edərək dövriyyə xərclərini azaltmağa kömək edir.

Kreditin stimullaşdırıcı funksiyası aşağıdakı kimidir. İqtisadi mahiyyətinə görə borc vermə prosesi borcalan tərəfindən kreditdən səmərəli istifadəni stimullaşdırmaya bilməz. Kreditin mənasının özü, alınan borcdan səmərəli istifadəni təşviq edir, belə ki qazanılan pullar yalnız krediti qaytarmayacaq, həm də mənfəət əldə edəcəkdir.

Kreditin nəzarət funksiyası ondan ibarətdir ki, borc vermə prosesində kreditin istifadəsi və qaytarılması üzərində (həm borc verən, həm də borcalan tərəfindən) qarşılıqlı nəzarət həyata keçirilir.

Kreditin mal tədarükünə təsiri ondan ibarətdir ki, dövlət iqtisadiyyatında kredit resurslarının bütün kredit prinsiplərinə uyğun satışı malların istehsalının artmasına səbəb olur. Rəqabət mühitində və bankların kommersiya yönümlü olması ilə istehsalı daha səmərəli təşkil olunan və mallarına tələbat olan müəssisələrə kreditlərin verilməsi çox vacibdir. Beləliklə, kredit cəmiyyətin ehtiyac duyduğu malların istehsalının genişlənməsini stimullaşdırır, yəni tədarük tərəfdən bazar tutumunun genişlənməsinə kömək edir.

Fond bazarının inkişafı ilə dövlət kreditinin tənzimləyici rolunun daha dolğun həyata keçirilməsi üçün şərait yaranır. Mərkəzi bank dövlət qiymətli kağızları ilə əməliyyatlar apararkən kommersiya banklarının resurs imkanlarını təsir edir və bununla da kredit qoyuluşlarının həcmi və dövriyyədəki ümumi pul kütləsini

tənzimləyir. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət pul kütləsinin səviyyəsini dəyişdirərək maliyyə bazarlarının konyunkturasına da müəyyən dərəcədə təsir göstərir.

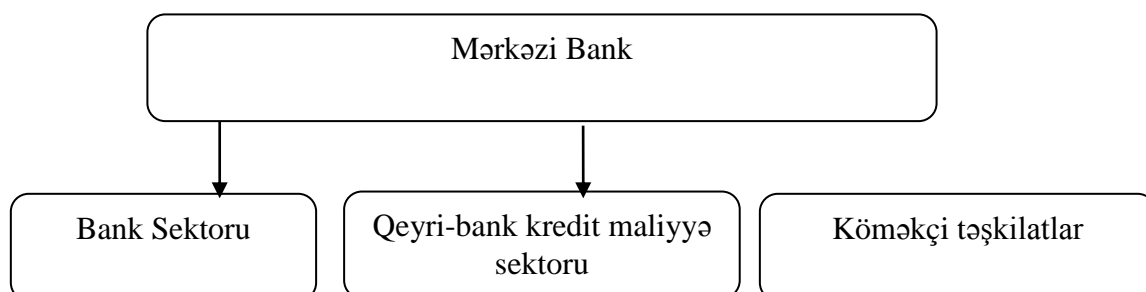
Kredit münasibətləri rolunun iqtisadi subyektlər səviyyəsində həyata keçirilməsidir ki, kredit:

- müəssisələrdə istehsal səmərəliliyinin artmasına təkan verir;
- təsərrüfat subyektlərinin əsas və dövriyyə fondlarının formalaşması mənbəyi kimi çıxış edir;
- müəssisələrin öz vəsaitlərinin artım mənbəyi kimi xidmət edir.

Kredit qoyuluşlarının azlığı effektiv tələbin azalmasına, təkrar istehsalın inkişaf tempinin ləngiməsinə səbəb olur. Kreditin həddən artıq təqdim edilməsi pul kütləsinin artmasına, iqtisadiyyatın əmtəə-pul balansının pozulmasına və pul dövriyyəsinin qeyri-sabitliyinin artmasına səbəb olur. Kreditin istehsalın səmərəliliyinin artırılmasında stimullaşdırıcı rolu azalır.

Qeyd etmək lazımdır ki, emissiya mənbələri hesabına iqtisadiyyata həddindən artıq borc vermək qısa müddətdə iqtisadi böyüməni sürətləndirə bilər. Lakin dünya təcrübəsi göstərir ki, bu sürətlənmə inflyasiyanın artması ilə əlaqədardır: əldə olunan böyümə nisbətlerini qorumaq getdikcə daha çox kredit tələb edir. Yüksək inflyasiya ev təsərrüfatlarının pul gəlirlərinin azalmasına və müvafiq olaraq ümumi daxili tələbin azalmasına səbəb olur. İnflyasiyanın mənfi nəticələri çoxalmaya ciddi təsir göstərməyə başladığında, bir qayda olaraq, kredit siyasətini sərtləşdirməyə əl atırlar. Nəticədə iqtisadi inkişaf tempi kəskin şəkildə aşağı düşür.

Sxem 2: Kredit Sistemi

Mənbə: Смулов А.М, (2019): Проблемы кредитной политики и пути их решения s.26

Kredit sistemi - kredit münasibətləri və bu münasibətləri təşkil edən qurumların məcmusundan ibarətdir.

Təşkilatlara müvəqqəti olaraq sərbəst vəsait toplayan və borc verən bir sıra banklar və digər kredit və maliyyə qurumları daxildir. Kredit sistemi aşağıdakı əsas əlaqələrdən ibarətdir (Sxem 2).

Kredit sistemi iki səviyyəyə toplanmış üç elementi (köməkçi təşkilatlar istisna olmaqla) əhatə edir. Birinci səviyyə Milli Bank, ikincisi kommersiya bankları və digər kredit təşkilatlarıdır. Bütün ikinci dərəcəli təşkilatlar kommersiya xarakterlidir. Bir-birlərindən icra etdikləri funksiyalara görə fərqlənilirlər, lakin eyni səviyyəyə daxil edirlər, çünki bərabərdirlər, hərəkətlərini koordinasiya prinsipi ilə əlaqələndirə bilirlər və eyni zamanda subordinasiya ilə əlaqəli olduqları Milli Bank, onların fəaliyyətlərinə nəzarət edir və tənzimləyir.

Banklar kredit sisteminin qurum quruluşunda aparıcı halqadır. Bununla birlikdə, kredit sistemi, yalnız ölkədə fəaliyyət göstərən bir sıra bankları əhatə edən bank sistemindən daha geniş və daha həcmli bir anlayışdır (Полищук, А. И., 2018: s.15).

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dövlətin kredit sistemi bank sistemi və bank olmayan təşkilatlar, yəni müvəqqəti olaraq sərbəst vəsait toplaya bilən və kredit köməyi ilə yerləşdirə bilən bank olmayan kredit və maliyyə qurumlarının məcmusundan ibarətdir. Dünya təcrübəsində bank olmayan maliyyə qurumları investisiya, maliyyə və sığorta şirkətləri, pensiya fondları, əmanət bankları, lombardlar və kredit kooperativləri ilə təmsil olunur. Bu qurumlar rəsmi olaraq bank olmasa da, bir çox bank əməliyyatı aparır və banklarla rəqabətə girir. Bununla birlikdə, banklar ilə bank olmayan kredit və maliyyə qurumları arasındakı fərqi tədricən pozulmasına baxmayaraq, bank sistemi kredit infrastrukturunun özəyi olaraq qalmaqdadır.

Kreditin mahiyyəti, funksiyaları, hərəkət qanunları, təkrar istehsalın müxtəlif mərhələlərində davranışı barədə nəzəriyyənin yetərinə aparılmaması, müasir pul

təcrübəsinin nəzəri dəstəyinin əhəmiyyətli dərəcədə zəifləməsinə, ictimai inkişafın sürətləndiricisi kimi təsirinin zəifləməsinə gətirib çıxarıb.

Bankla borcalan arasında münasibətlərin yaranmasının əsası və eyni zamanda kreditin verilməsinin və sonrakı istifadəsinin əsası kredit müqaviləsidir və onun məzmunu və forması müəyyən tələblərə cavab verməlidir.

Hüquqi baxımdan, kredit müqaviləsinin məzmununa müqavilənin predmetinin, müqavilə tərəfləri və onların qarşılıqlı öhdəlikləri barədə məlumatların daxil edilməsi vacibdir. Kredit müqaviləsinin mövzusunda bank krediti daxildir, kredit müqaviləsinin tərəfləri dedikdə isə bank və ya digər kredit təşkilatı və fiziki şəxs vətəndaş başa düşülür. Kredit müqaviləsinin məzmunu tərəflərin qarşılıqlı öhdəliklərini müəyyənləşdirən müddəalara əsaslanır. Müqaviləyə uyğun olaraq, borc verən borcalana müqavilə ilə müəyyən edilmiş miqdarda və şərtlərlə vəsait təmin etməyi öhdəsinə götürür və borcalan, öz növbəsində, sonuncunun verdiyi vəsaiti konkret bir tarixə qədər borc verənə tamamilə qaytarmağı və əlavə olaraq borc faizlərini ödəməyi öhdəsinə götürür (Козлова Е.П., 2019, 401-405).

Borcalan, öz növbəsində, bank krediti almaqdan bütöv və ya qismən imtina etmək hüququna malikdir, lakin bu haqda əgər qanunla, digər qanuni aktlarla və ya kredit müqaviləsi ilə başqa bir qayda nəzərdə tutulmayıbsa, müqavilə ilə müəyyən edilmiş müddətdən öncə bu barədə kreditörü xəbərdar etməlidir.

Bankın kredit fəaliyyətləri onun kredit siyasətinə əsaslanır. Bankın kredit siyasəti, diqqətlə hazırlanmış və kredit siyasəti haqqında memorandumda qeyd olunan müştərilərlə əməliyyatlar üçün ümumi təlimatlar və bu təlimatları şərh edən və tətbiq edən bank işçilərinin praktik fəaliyyətləri ilə müəyyən edilir. Nəticə olaraq, yekun təhlildə riskləri idarə etmək bacarığı bank rəhbərliyinin səriştəsindən və konkret kredit layihələrinin seçilməsində və kredit müqavilələrinin şərtlərinin hazırlanmasında iştirak edən rütbəli işçilərinin ixtisas səviyyəsindən asılıdır.

Kredit siyasətinin mahiyyəti bankın kredit portfelinin quruluşu, bölgənin kredit xidmətinin iqtisadiyyatı ilə müəyyən edilir. Kredit strategiyası və müvafiq kredit siyasəti hazırlanarkən bank bu amilləri nəzərə almalıdır.

Kredit siyasətinin mövcud bank strategiyası və iqtisadi mühitlə uyğun olmasını təmin etmək üçün Bankın İdarə Heyəti onu ildə ən azı bir dəfə yenidən nəzərdən keçirməlidir (Щетинин, М.Е., 2019, s. 567-569).

Hər hansı bir kredit siyasətinin məqsədi, bir qayda olaraq, səhmdarlara uzunmüddətli investisiyalardan yüksək gəlirin təmin edilməsi, likvidliyin qorunması, riskin diversifikasiyası, siyasət və prosedurların vahidliyinin təmin edilməsi, qanun və qaydalara riayət etdilməsi və bölgənin kredit ehtiyacının ödənilməsindən ibarətdir. Bundan əlavə, kreditləşmənin strateji istiqamətləri Bank Şurası tərəfindən müəyyənləşdirilir və təsdiqlənir.

Azərbaycanın komməriya banklarında kredit siyasəti iş planı, marketinq planı və ya kredit siyasətinin özü ilə müəyyən edilir və aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

- o, geri qaytarılma əsasında qaynaqların cəlb edilməsi və onların bankın müştərilərinə kreditləşmə şəklində sərf edilməsi üçün bankın strategiyası və taktikasını birləşdirir;

- onu kredit münasibətlərinin iqtisadi obyektiv formaları ilə şərtləndirirlər, o, müəyyən təşkilati subyektiv formalarda əks olunur: bank münasibətləri, normalar, kredit münasibətlərinin işləməsi sahəsində qüvvədə olan qaydalar. İkincisi ya dövlət tərəfindən Mərkəzi Bank tərəfindən təmsil olunur, ya da komməriya banklarının özləri tərəfindən qurula bilər. Tətbiq olunan aspektdə kredit siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi prosesi bank tərəfindən hazırlanmış müvafiq sənədlərdə əks olunur.

Azərbaycanda komməriya banklarının kredit siyasəti Azərbaycan Respublikasının müəyyən qanunları, Mərkəzi Bankın qaydaları, komməriya banklarının daxili qaydaları ilə tənzimlənir və eyni zamanda bütün bunlar

kommersiya banklarının kredit siyasətinin formalaşdırılmasının əsasını və ya prinsiplərini təşkil edir.

Kredit komitəsinin iclaslarının və bankın idarəetmə orqanlarına verdiyi hesabatların tezliyi də kredit siyasətində müəyyənləşdirilməlidir.

Bank Şurası, Baş İdarənin Kredit Riskləri İdarəetmə Komitəsinə və / və ya Bankın İdarə Heyətinə filiallar üçün borcalana görə maksimum borc vermə limitini təyin etmək hüququ verir.

Kreditlər əlaqəli şəxslərə, Bank Şurasının icazəsi ilə, Baş İdarənin Kredit Riskləri İdarəetmə Komitəsinin qərarı ilə verilir.

Kredit Risklərinin İdarə Edilməsi üzrə Kredit Komitəsinin, Bankın birinci dərəcəli kapitalının 10% -dən çox olan böyük kreditlərin verilməsi barədə qərarı Bankın Şurası ilə razılaşdırılmalıdır.

Bank filialları tərəfindən xarici valyutada müstəqil olaraq kreditlərin verilməsi qadağandır. Kreditin verilməsi, Baş İdarənin Kredit Riskləri İdarəetmə Komitəsinin maliyyələşdirmənin təsdiqlənməsi barədə qərarını aldıqdan sonra ciddi şəkildə həyata keçirilir.

Kredit siyasəti bank tərəfindən veriləcək kreditlərin kateqoriyasını və növlərini müəyyənləşdirməli və təyin etməlidir. Məsələn, kreditləşdirmə sahəsində: ticarət fəaliyyətləri, sənaye, kənd təsərrüfatı, kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi və s. Kredit növləri üzrə: "Açıq və qapalı" kredit xətləri, lombard krediti və s.

Kredit siyasəti, müxtəlif kredit parametrləri kredit növləri, iqtisadiyyat sahələri, coğrafi bölgələr və s. üzrə kreditlərin konsentrasiya səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsinə və izlənilməsinə dair tələbləri əhatə etməlidir. Kredit siyasəti müvafiq hesabatların mütəmadi olaraq rəhbərliyə təqdim edilməsi üçün bir tələb yaratmalıdır.

Bank tərəfindən müəyyən bir sənayenin müəssisələrinə və ya mülkiyyət forması ilə müştəri növlərinə verilən kredit qoyuluşları bankın ümumi kredit

investisiyalarının sənaye, digər sahələr və digər müştərilər xaricində 25 faizindən çox ola bilməz.

Bankın prioritetlərinə əsaslanaraq, kredit portfelinin strukturunda uzunmüddətli kreditlər üstünlük təşkil etməli, bunun kredit qoyuluşları həcmindəki payı 60%-dan çox olmalıdır. Ödəniş müddətinə qədər kredit qoyuluşlarının həcmi hər il planlaşdırılan il üçün biznes plan və balans modeli çərçivəsində təsdiqlənir.

Kreditin ödəmə müddəti, kreditin qaytarılmasının əsas və ikinci dərəcəli mənbələrinin diqqətlə qiymətləndirilməsinə əsasən müəyyənləşdirilməlidir. Kredit siyasəti, idarəetmə nöqteyi-nəzərindən məqbul olan müxtəlif növ və kateqoriyalı kredit proqramlarını ehtiva etməlidir.

Kredit siyasəti, kredit vermək üçün maksimum şərtləri təyin etməlidir. Siyasət, həmçinin borcun verilməsi və borcların verilmə proseduru, borcun əsas məbləğinin geri qaytarılma müddəti bitdikdə və ilkin borc müddətinin uzadılmasını da əhatə etməlidir.

Bankın kredit siyasəti həm kredit verilməsi mərhələsində, həm də sonrakı monitorinq dövrlərində fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə hesabatlarına dair tələbləri özündə cəmləşdirməlidir. Maliyyə hesabatlarının təftişi, pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın təqdim edilməsi və digər məlumatlar üçün tələblər açıq şəkildə göstərilməlidir. Banklar tərəfindən tələb olunan məlumatlar Milli Mühasibat Standartlarına uyğun olaraq təqdim edilməlidir.

Kredit siyasəti müəyyən bir dəyər növünün daşınmaz əmlak, avtomobillər və s. təhlükəsizliyinə qarşı verilən kreditlərin maksimum həcmində dair məhdudiyyətləri özündə birləşdirməli və hər bir növ üzrə kredit sənədlərinin işlənməsi prosedurlarını müəyyənləşdirməlidir.

Banklardan birinin girovu üçün tələbləri nəzərdən keçirək. Bankın kredit siyasəti, üçüncü şəxslərin 100% zəmanəti ilə təmin edilmiş kreditlərin və sığorta şirkətlərinin sığorta siyasətlərinin verilməsini qadağan edir mərkəzləşdirilmiş mənbələr hesabına tikinti aparacaq podratçılara və bank sistemində kredit tarixi olan

sahibkarlıq subyektlərinə verilən kreditlər istisna olmaqla. Kredit məbləğinin ən azı 80% -ni likvid əmlak girovu ilə ödəmək tövsiyə olunur.

Kredit siyasəti kredit təsnifatı sistemini aydın şəkildə ifadə etməlidir. Kredit məmurları, kredit portfelindəki bilinən hər hansı bir pozğunluğu rəhbərliyə bildirməlidirlər. Borcalanın və ya girovun vəziyyətindəki pisləşmənin erkən müəyyən edilməsi potensial zərərləri azaltmaq üçün çox vacibdir.

Bu siyasət ardıcıl addım-addım bərpa tədbirləri tələb etməlidir. Rəhbərlik Mərkəzi Bankın müəyyən edilmiş tələblərinə uyğun olaraq ümitsiz kreditlərin silinməsi prosedurlarını inkişaf etdirməlidir.

Kredit siyasəti, müxtəlif kreditlər və borcalanlar üçün təyin olunan faiz dərəcələrini müəyyən etmək üçün istifadə olunan amilləri ehtiva etməlidir. Eyni zamanda, ən azı resursların dəyəri, kreditə xidmətdə gözlənilən xərclər, komissiyalar, inzibati xərclər, mümkün itkilərə qarşı ehtiyatlar və bankın marjası qiymətləndirilməlidir.

Mərkəzi Bankın yenidən maliyyələşdirmə nisbətində bir dəyişiklik və ya maliyyə bazarındakı konyunkturada və tendensiyalarda dəyişiklik olduqda, bankın kredit müqaviləsində göstərilməli olan kredit faizlərini dəyişdirmək hüququ vardır. İstisnalar, dərəcələri Hökumət sənədləri, Mərkəzi Bankın qaydaları ilə tənzimlənən təhsil krediti, Güzəştli Kreditləşdirmə Xüsusi Fondu nəzdindəki borclar, büdcədən kənar və digər fondlar hesabına verilən kreditlərdir.

Kredit siyasəti, Mərkəzi Bankın tələblərinə uyğun olaraq bankla əlaqəli şəxslərə verilən kreditlərin limitlərini daxil etməlidir.

Bank əlaqəli tərəflərlə əməliyyatları yalnız Bank Şurasının icazəsi ilə həyata keçirə bilər. Bank və bankla əlaqəli şəxs arasındakı hər hansı bir əməliyyat barədə İdarə Heyətinin qərarı, əməliyyatın bütün müvafiq şərtlərinin tam açıqlanmasına əsaslanmalıdır.

Bankın kredit siyasətində zəmanətlərin və akkreditivlərin məqsədi və istifadəsi təfərrüatlı şəkildə göstərilməli, vəzifəli şəxslərin bu cür öhdəliklər

vermək səlahiyyətləri və bu sənədlərin verilə biləcəyi vaxt, habelə sənədləşmə və hesabat tələbləri göstərilməlidir.

Siyasət bankın kredit portfelinin periodik qiymətləndirilməsindən məsul vəzifəli şəxslərin müəyyənləşdirilməsini və kredit portfelinin keyfiyyətini müəyyənləşdirmək və problemlə kreditləri müəyyənləşdirmək üçün zəruri olan bankdaxili kredit təhlili üçün hədəfləri müəyyənləşdirməlidir ki, mümkün olan minimum zərərlə düzəlişlər edilsin.

Kredit siyasəti, bankın xidmətləri və bölmələri tərəfindən bankın İdarə Heyətinə və Şurasınakreditləşdirmənin müxtəlif aspektləri barədə təqdim olunan hesabatların növlərini və tezliyini, o cümlədən kredit portfelinin keyfiyyətinə dair nəticələr və kredit portfelinin idarə olunması ilə əlaqəli digər məlumatları müəyyənləşdirməlidir.

Kredit Riskləri Baş İdarəsi tərəfindən rüblük olaraq Bankın İdarə Heyətinə təqdim olunan hesabatların əsas formaları, kredit fəaliyyətinin nəticələrini əks etdirən hesabatlardan ibarətdir:

- "Hesabat və əvvəlki illər üçün kredit qoyuluşlarının dinamikasının təhlili";
- "Hesabat və əvvəlki illər üçün kredit portfelinin təkrar istehsal strukturunun dinamikası";
- "Hesabat ili üçün kredit portfelinin ərazi quruluşunun dinamikası";
- "Hesabat və əvvəlki illər üçün kredit portfelinin sektor quruluşunun dinamikası";
- daxili prosedurlara uyğun olaraq kredit portfelinin keyfiyyəti və quruluşu haqqında təsəvvür yaradan digər hesabatlar.

Müntəzəm olaraq filial rəhbərliyinə təqdim olunan hesabatlar, etibarlı olmalı, borc üçün tutulmayan faizlərin miqdarı və müddəti, hər kreditin keyfiyyətinin təsnifatının düzgün qiymətləndirilməsi barədə məlumatları gündə əks etdirməlidir. Fəaliyyət göstəriciləri pisləşmiş, maliyyə çətinliyi və ya iflas təhlükəsi ilə üzləşən təşkilatlar üçün xüsusi ehtiyatlar yaradılır, faizin artırılmaması siyasəti tətbiq olunur. Hesabatlarda pisləşmə və zərərli fəaliyyətin səbəbləri, ssuda

alanlar üçün bərpa planları ətraflı təsvir olunmalıdır kredit məsələlərində ssuda alanların fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün izahlı tədbirlər olmalıdır.

Kommersiya bankları bank əməliyyatları apararkən və onları mühasibat uçotunda əks etdirərkən Mərkəzi Bankın mövcud qanunvericiliyinə və qaydalarına ciddi əməl etməlidirlər.

Kommersiya banklarında mühasibat uçotu planı, Mərkəzi Bankın normativ aktlarında qeyd edilən bank əməliyyatları üzrə mühasibat uçotunun əks olunması üçün əsas rolunu oynayır.

Hesab planı, bank əməliyyatlarının uçotu, təhlili, qruplaşdırılması və hesabatında tətbiq edilməli olan Baş Mühasibat Kitabı hesablarının siyahısını əks etdirir.

Hesablar planına kommersiya banklarının indiki dövrdə mümkün ola bilən bütün növləri daxildir. Kommersiya bankları hesablar planından bank əməliyyatlarını əks etdirmək məqsədilə yalnız mövcud qanunvericilik və Mərkəzi Bankın qaydaları çərçivəsində istifadə etməlidirlər.

Kommersiya banklarının hesablar planı çox valyutalı mühasibat sisteminə əsaslanır və xarici valyutada əməliyyatların müəyyən edilmiş qaydada qeyd edilə biləcəyi bütün hesablarda xarici valyutada aparılan əməliyyatların uçotunu əks etdirməyə imkan verir. Hər valyuta üçün sintetik mühasibat uçotu aparmaq üçün və Baş mühasibat uçotu aparmaq üçün ayrıca Baş Kitablar açılır. Köməkçi kitablardakı məbləğlərin cəmi hər bir valyuta üçün ümumi kitablardakı müvafiq balans hesablarının cəmi ilə uyğun olmalıdır. Bank tərəfindən həyata keçirilən hər bir əməliyyat Baş və Köməkçi kitablarda müvafiq valyutada qeyd edilməlidir. Hesabat tarixindən etibarən xarici valyutada olan ümumi kitabların ümumi məbləğləri milli valyutaya çevrilir və hesabat dövrü üçün həyata keçirilmiş bütün əməliyyatlar üçün bankın konsolidə edilmiş balansı tərtib olunur.

Hesab kodlaşdırma sistemi elə hazırlanmışdır ki:

- Baş və Köməkçi kitablarda hesabların yerləşdirilməsini asanlaşdırsın;
- hesabların sistematik qruplaşdırılması və təsnifatını təşviq etsin;

- mühasibat proseslərinin avtomatlaşdırılmasını asanlaşdırın;
- əməliyyatların qeydini sürətləndirsin.

Bundan əlavə Mərkəzi Bank, kommersiya bank şöbələri və kommersiya banklarının rəhbərliyi tərəfindən tələb olunan əməliyyatları idarə etmək üçün lazımi ətraflı məlumatların mövcudluğunu təmin etmək məqsədilə Əlavə Kitablara əlavə məlumatlar daxil edilir.

Hesablar planında hər bir hesabın aktiv və ya passiv olduğu birmənalı şəkildə müəyyən edilir. Aktivlərin real dəyərini əks etdirmək məqsədilə “Aktivlər” bölməsinə kontr-aktiv hesablar, öhdəliklərin real dəyərini əks etdirmək məqsədilə “Öhdəliklər” bölməsinə kontr-passiv hesablar daxil edilir.

Bu ümumi müddəalar kredit əməliyyatlarının uçotunun təşkili üçün əsas kimi götürülür.

II FƏSİL. KOMİSSİYA BANKLARININ KREDİT ƏMƏLİYYATLARININ UÇOTU VƏ TƏHLİLİ

2.1. Kommersiya banklarında kredit əməliyyatlarının uçotunun təşkili

Kredit əməliyyatlarının uçotu, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının İdarə Heyəti Protokol №-33 "07" noyabr 2005-ci il "Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarında mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları"na uyğun aparılır (<http://www.e-qanun.az/framework/14043>).

Vəsaitlərin yerləşdirilməsi həm Azərbaycan Respublikasının milli valyutasında, həm də xarici valyutada həyata keçirilə bilər.

Kredit əməliyyatları kredit təşkilatı tərəfindən qeydiyyatda alındığı andan yenidən təşkil olunma və ya ləğv olunmaya qədər Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada uçota alınır.

Kredit təşkilatının üç üsulu müəyyən edilir:

- vəsaitlərin bank hesablarına birdəfəlik kreditləşdirilməsi və ya borcalana - fiziki şəxsə nağd pul verilməsi;
- kredit xəttinin açılması;
- vəsait çatmadığı və ya olmadığı təqdirdə bank tərəfindən müştəri-borcalanın bank hesabına borc verilməsi və müştəri-borcalanın bank hesabından hesablaşma sənədlərinin ödənilməsi overdraft (Белоглазовой Г. V 2017: s101).

Həm də mövcud qanunvericiliyə zidd olmayan digər yollarla da verilir.

Cəlb edilmiş və ya yerləşdirilmiş vəsaitlər üzrə faizlər nağd şəkildə ödənilir: hüquqi şəxslər tərəfindən yalnız nağdsız qaydada ödənilir. Xarici valyutadakı vəsaitin qaytarılması yalnız bank köçürməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Kredit aşağıdakı qaydada ödənilir:

- borcalanın ödəmə tapşırığı üzrə bank hesabından vəsait silinməklə;
- ödəmə tələbi əsasında kreditor bank tərəfindən xidmət göstərilən borcalan müştərinin hüquqi şəxsin bank hesabından vəsait çıxmaqla;

- bankın borcalan-müştərisinin ödəmə tapşırığı və ya kreditor bankın ödəmə tələbi əsasında kreditor bankın müxbir hesabına vəsait köçürməklə.

Kreditlər vaxtında qaytarıla bilməyəcəyi hallar üzrə kommersiya bankı mümkün kredit itkiləri üçün ehtiyat yaradır. Bankın xərclərinə aid edilən ayırmalar hesabına formalaşır və yalnız müştərilər banklar tərəfindən əsas borc üzrə ödənilməmiş kreditlərin ödənilməsində istifadə olunur. Bu ehtiyat hesabına, real olmayan bank krediti üzrə zərərlər silinir. Ehtiyatların uçotu "Müştərilərlə əməliyyatlar" Hesablama Planının 4-cü Bölməsində aparılır.

Kredit riskləri banklar tərəfindən bütün kreditlər və borclara, milli valyuta, xarici valyuta və qiymətli metallara bərabərləşdirilən bütün müştəri borclarına görə qiymətləndirilir.

Verilmiş, lakin ödənilməmiş kreditə görə faizlərin hesablanması, kredit müqaviləsində nəzərdə tutulmuş vaxt və qaydada aparılır.

Kredit müqaviləsi müddətində kredit mühasibat şöbəsi:

- verilmiş kreditlər üçün borcalanların şəxsi hesablarını aparır;
- borcalanların şəxsi hesablarında çıxarışlar yaradır və kredit əməliyyatlarına dəstək üçün bölməyə köçürür zərurət yarandıqda;
- kredit müqavilələri barədə məlumatları izləyir;
- Kredit əməliyyatlarını mühasibat hesablarında vaxtında əks etdirir;
- borcalanlara göndərilən bildirişlərdə borc ödənişlərinin məbləğlərinin və müddətlərinin hesablanması düzgünlüyünə nəzarət edir;
- vaxtı keçmiş borc və faizlərin hesablarındakı ödənilməmiş məbləğləri vaxtında əks etdirir

- bankın kredit bölməsinə hesabat tarixindən sonrakı ayın 1-nə olan verilmiş kreditlər üzrə analitik və sintetik mühasibat məlumatlarını təqdim edir.

Kreditin verilməsi kimii kreditin bağlanması da vahid bir ödəmə modeli yoxdur. Təcrübələrə əsasən aşağıdakılar da daxil olmaqla müxtəlif kredit ödəmə variantları yaradılır:

- 1) təcili öhdəliklər əsasında təsadüfi ödəmə;

2) borcalanın cari hesabından öz vəsaitlərinin həqiqi yığılması və borc ehtiyacının azalması kimi ödəmə;

3) əvvəlcədən müəyyən edilmiş məbləğlərə əsaslanan sistemətik ödəmə planlaşdırılmış ödənişlər;

4) kreditin qaytarılmasının təxirə salınması;

5) vaxtı keçmiş borcun "Vaxtı keçmiş borclar" xüsusi hesabına köçürülməsi;

6) vaxtı keçmiş borcun bankın ehtiyatları hesabına silinməsi və s.

Təcili öhdəliklər əsasında təsadüfi kredit ödəmələri ən çox balans və kompensasiya hesablarından istifadə edilərkən istifadə olunur. Kredit müqaviləsində və / və ya təcili öhdəlikdə göstərilən borc müddəti bitdikdən sonra, bank borcunu ödəmək üçün müvafiq məbləğləri silir.

Əvvəlcədən müəyyən edilmiş məbləğlərə əsaslanan borcun sistemətik şəkildə qaytarılması, kifayət qədər intensiv ödəniş dövriyyəsi ilə dövriyyə ödəniş krediti hesablarından istifadə edilərkən həm kredit hesabının debeti, həm də cari hesabın krediti üzrə sistemətik ödənişlərlə həyata keçirilir. Bu hallarda, sistemli şəkildə əldə edilmiş krediti geri qaytarmaq üçün, cari hesabdan çıxan borcu da sistemətik olaraq planlı dördədbir və ya ay üçün əvvəlcədən təyin edilmiş ödəmələr şəkildə ödəmək üçün cari hesabdan silinir. Bu məbləğlər hər 3-5 iş günündə bir dəfə cari hesabdan müştəri ilə razılaşdırılaraq silinə bilər.

Bank tərəfindən yerləşdirilən vəsaitin qaytarılması (qaytarılması) və faizlərin ödənişi aşağıdakı qaydada aparılır:

1) müştəri-borcalanın ödəniş tapşırığı üzrə hesablaşma cari), müxbir hesabından vəsait silinməklə;

2) borcalanın hesablaşma cari, müxbir hesabından qanunla müəyyən edilmiş prioritet qaydada vəsait silinməklə;

3) kreditor bankda xidmət göstərən müştəri-borcalanın hüquqi şəxsin hesablaşma cari, müxbir hesabından pul vəsaitlərini kreditor bankın ödəmə tələbi əsasında silməklə;

4) fiziki şəxslərin borcalanlarının hesablarından onların yazılı sifarişləri əsasında pul köçürmələri, rabitə orqanları və ya digər kredit təşkilatları vasitəsi ilə fiziki şəxslərin borcalan-müştərilərinin pul vəsaitlərini köçürməklə, nağd pulun son qoyuluşu kassaya daxil olan kassa əmri əsasında kreditor bank, həmçinin kreditor bankın işçiləri olan borcalan-müştərilərə əmək haqqı məbləğlərindən tutulmalar müraciətlərinə və ya razılaşmaya əsasən.

Müqavilə / razılaşma ilə müəyyən edilmiş gündə yerləşdirilən vəsaitlər üzrə faizlərin ödənilməsi və / və ya əsas borcun ödənilməsi / ödənilməsi tarixdir, müştəri-borcalanın hesabının aparılmasına cavabdeh olan mühasibat işçisi, bankın səlahiyyətli vəzifəli şəxsi tərəfindən imzalanmış müvafiq sərəncamın əsasında yerləşdirilmiş vəsaitlər üzrə faizlərin ödənilməsi və / və ya onlar üzrə əsas borcun ödənilməsi faktı üzrə mühasibat qeydləri aparılır və ya yerinə yetirilmədiyi təqdirdə uyğunsuz müştəri-borcalan tərəfindən müqavilə üzrə öhdəliklərinin icrası, hesablanmış, lakin ödənilməmiş vaxtı keçmiş faizlər və / və ya yatırılan vəsaitlər üzrə əsas borc üzrə borcun əsas borc və / və ya vaxtı keçmiş borcun uçotu üçün müvafiq hesablara köçürülməsi həyata keçirilir.

Turanbank ASC MMUS-a uyğun olaraq hazırlanmış Konsolidə edilmiş Maliyyə Hesabatlarını həmçinin Uçot siyasəti və izahlı qeydləri ilə birlikdə Müstəqil Auditorun Rəyi ilə təsdiqlənmiş şəkildə öz internet səhifəsində yerləşdirib. Bu da onu göstərir ki, müəssisə Mərkəzi Bankın kredit təşkilatları subyellerinin öz maliyyə hesabatlarını ictimaiyyətə təqdim etmək öhdəliyini icra edib.

İlk olaraq **Turanbank ASC**-nin 2018 və 2019-cu illər üzrə təqdim etdiyi audit olunmuş maliyyə hesabatlarını və onların izahlı qeydlərini qarşılıqlı təhlil edərkən maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın Mərkəzi Bank tərəfindən təsdiq olunmuş banklar haqqında qanunun 43-cü maddəsinə riayət edildiyinin şahidi oluruq (<http://www.e-qanun.az/framework/5825>)

Hesabatlardan görünür ki, maliyyə hesabatı Beynəlxalq Mühasibat Standartlarına uyğun hazırlanmışdır. Eyni zamanda bankın maliyyə hesabatı xüsusi

lisenziyası olan Bakertilly auditor şirkəti tərəfindən audit olunmuşdur ki, buda Banklar haqqında qanunun 44-cü maddəsinə riayət edildiyinin göstəricisidir.

Cədvəl 1: Turanbank ASC-nin audit olunmuş maliyyə hesabatının aktivlər bölməsindən çıxarış

min AZN	31 dekabr 2019-cu il	31 Dekabr 2018-ci il
Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri	63,656	76,529
Banklara verilmiş kredit və depozitləri	42,516	65,549
Müştərilərə verilmiş kreditlər	315,304	290,672
İnvestisiya qiymətli kağızları	10,901	4,655
Əmlak, avadanlıq və qeyri-maddi aktivlər	16,608	14,831
Təxirə salınmış mənfəət vergisi aktivini	805	910
Digər aktivlər	5,643	4,592
Cəmi aktivlər	455,433	457,738

Mənbə: Turanbank ASC-nin audit olunmuş maliyyə hesabatlarının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Hesabatları qarşılıqlı analiz etdikdə görürük ki, Turanbank ASC-nin cəmi aktivlərində 2,305,000 AZN azalma mövcuddur. Buna səbəb 2018-ci ildə 76 milyon AZN olan Pul vəsaitləri və onun ekvivalentləri maddəsinin 16%, Banklara verilmiş kreditlər və depozitlərin 35%, təxirə salınmış vergi aktivinin keçən ilə nisbətən 12% aşağı düşməsidir. Təxirə salınmış vergi aktivinin azalmasına səbəb bankın keçən il zərərdə olması və bu il mənfəət əldə etməsi nəticəsində mənfəət vergisi ödəməsidir, qeydlərə nəzər salsaq təxirə salınmış vergi aktivində azalma mənfəət vergisi hesabına baş vermişdiyi görülməkdədir. Lakin buna baxmayaraq müştərilərə verilmiş kreditlər və investisiya qiymətli kağızların keçən ilə nisbətən artması azalma səviyyəsinin daha da çox olmasına icazə verməmişdir.

Yelobank ASC –nin maliyyə hesabatları kredit təşkilatının rəsmi saytıdan əldə edilmişdir. Bankın. 2018 və 2019-cu illər üzrə təqdim etdiyi audit olunmuş maliyyə hesabatlarını və onların izahlı qeydlərini qarşılıqlı təhlil edərkən maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın Mərkəzi Bank tərəfindən təsdiq olunmuş banklar haqqında qanunun 43-cü maddəsinə riayət edildiyinin şahidi oluruq (<http://www.e-qanun.az/framework/5825>).

Hesabatlardan görünür ki, maliyyə hesabatı Beynəlxalq Mühasibat Standartlarına uyğun hazırlanmışdır. Eyni zamanda bankın maliyyə hesabatı xüsusi

lisenziyası olan Bakertilly auditor şirkəti tərəfindən audit olunmuşdur ki, buda Banklar haqqında qanunun 44-cü maddəyə riayət edildiyinin göstəricisidir

Yelobank ASC-nin Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın 2019 və 2018-ci il üzrə qarşılıqlı təhlili zamanı aşağıdakı nəticələri əldə edirik:

İllər üzrə nəticələri müqayisə etdikdə görürük ki, Yelobank ASC-nin cəmi aktivlərində 78,837,000 AZN artım mövcuddur. Buna səbəb 2018-ci ildə 117 milyon AZN olan Pul vəsaitləri və onun ekvivalentləri maddəsinin 20%, Müştərilərə verilmiş kreditlərin 21%, Əmlak, avadanlıq və qeyri-maddi aktivlərin keçən ilə nisbətən 17%, digər aktivlərin isə, hansı ki buna pul köçürmələri üzrə hesablaşmalar, hesablaşma zamanı məbləğlər, kompensasiya məbləği və törəmə maliyyə alətləri daxildir ki, 64% artımıdır.

Cədvəl 2: Yelobank ASC-nin audit olunmuş maliyyə hesabatının aktivlər bölməsindən çıxarış

min AZN	31 dekabr 2019-cu il	31 Dekabr 2018-ci il
Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri	147,275	117,118
Banklara verilmiş kredit və depozitləri	9,634	37,842
Müştərilərə verilmiş kreditlər	287,353	226,117
İnvestisiya qiymətli kağızları	7,819	13,601
Əmlak, avadanlıq və qeyri-maddi aktivlər	14,351	11,898
Aktivlərdən istifadə hüququ	13,147	-
Satış üçün saxlanılan aktivlər	5,974	5,053
Digər aktivlər	7,624	2,711
Cəmi aktivlər	493,177	414,340

Mənbə: Yelobank ASC-nin audit olunmuş maliyyə hesabatlarının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Azərtürk bank ASC –nin maliyyə hesabatları kredit təşkilatının rəsmi saytıdan əldə edilmişdir. Bankın. 2018 və 2019-cu illər üzrə təqdim etdiyi audit olunmuş maliyyə hesabatlarını və onların izahlı qeydlərini qarşılıqlı təhlil edərkən maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın Mərkəzi Bank tərəfindən təsdiq olunmuş banklar haqqında qanunun 43-cü maddəsinə riayət edildiyinin şahidi oluruq. (<http://www.e-qanun.az/framework/5825>)

Hesabatlardan görünür ki, maliyyə hesabatı Beynəlxalq Mühasibat Standartlarına uyğun hazırlanmışdır. Eyni zamanda bankın maliyyə hesabatı xüsusi

lisenziyası olan Ernst and Young auditor şirkəti tərəfindən audit olunmuşdur ki, buda 44-cü maddəyə riayət edildiyinin göstəricisidir.

Azərtürk bank ASC-nin Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın 2019 və 2018-ci il üzrə qarşılıqlı təhlili zamanı aşağıdakı nəticələri əldə edirik:

Aktivlər bölməsinə baxsaq, görürük ki, audit olunmuş hesabatda ilk öncə gözüməzə çarpan əsas məsələ əmlak və avadanlıqlarla qeyri maddi aktivlərin fərqli təqdim olunmasıdır. Lakin, əvvəlki iki bankın maliyyə hesabatındada gördüyümüz kimi, bu tip aktivlər uzunmüddətli aktivlərə aid olduğundan bir başlıq altında təqdim olunması daha məsləhətlidir. Eyni zamanda təxirə salınmış vergi aktivi əvəzinə Cari mənfəət vergisi aktivləri maliyyə hesabatında qeyd edilmişdir.

2019-cu ildə balansda göstərilmiş Aktivləri 2018-ci illə müqayisə etsək görürük ki, 21 milyon manatdan çox azalma mövcuddur. Buna əsas səbəb, Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri hesabının 35 milyon AZN-dən çox, Banklara verilmiş kredit və depozitlər hesabınının, 11 milyon manatdan çox azalmasıdır. Lakin, bankın əsas fəaliyyəti olan müştərilərə verilmiş kreditləri 14 milyon manatdan çox artıb.

Cədvəl 3: Azərtürk bank ASC-nin audit olunmuş maliyyə hesabatının aktivlər bölməsindən çıxarış

min AZN	31 dekabr 2019-cu il	31 Dekabr 2018-ci il
Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri	85,042	120,792
Banklara verilmiş kredit və depozitlər	3,806	15,746
Müştərilərə verilmiş kreditlər	180,269	165,326
İnvestisiya qiymətli kağızları	56,260	51,827
Əmlak, avadanlıq və qeyri-maddi aktivlər	14,329	8,702
Təxirə salınmış vergi aktivi	-	483
Digər aktivlər	5,922	3,980
Cəmi aktivlər	345,628	366,856

Mənbə: Azərtürk bank ASC-nin audit olunmuş maliyyə hesabatlarının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Bankın öhdəlik bölməsinə nəzər salsaq, görəcəyik ki, həm cari mənfəət vergisi öhdəliklərini həm də təxirə salınmış mənfəət vergisi öhdəliklərini balansda ayrıca maddə kimi təqdim etmişdir. O qədər də böyük bir problem olmasa da, bank

bu iki hesabı birləşdirib, müqayisəlilik və anlaşılıqlıq baxımından bir hesab altında verməsi daha düzgün olardı. Bundan əlavə, öhdəlikləri illər üzrə müqayisə etsək 21 milyon AZN-dən çox azalmanın olduğunu görəcəyik ki, bunun da səbəbi, Müştərilər qarşısında öhdəliklər hesabının azalmasıdır.

Cədvəl 4: Azərtürk bank ASC-nin audit olunmuş maliyyə hesabatının öhdəliklər bölməsindən çıxarış

min AZN	31 dekabr 2019-cu il	31 Dekabr 2018-ci il
Kredit və dövlət təşkilatları qarşısında öhdəliklər	97,717	90,337
Müştərilər qarşısında öhdəliklər	188,295	220,008
Cari mənfəət vergisi öhdəlikləri	765	-
Təxirə salınmış mənfəət vergisi öhdəliyi	9	95
İcarə öhdəlikləri	4,640	-
Digər öhdəliklər	2,248	4,522
Cəmi öhdəliklər	293,674	314,962

Mənbə: Azərtürk bank ASC-nin audit olunmuş maliyyə hesabatlarının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

“AFB” nümunəsində maliyyə hirsablarnın nəticələrinə əsasən kredit profilinin analizinə aparılması təhlilin aparılması baxımdan olduqca vacibdir.

2.2 Kommersiya banklarında kredit portfelinin təhlili Bank “AFB” nümunəsi

Kredit portfelinin vəziyyəti birbaşa bankın kredit əməliyyatlarının nəticələrindən asılıdır. Müntəzəm monitorinqlər sayəsində göstərilən optimumdan kənarlaşmalar müəyyən edilir və gələcəkdə onların qarşısını almaq üçün tədbirlər hazırlanır. Həmçinin, monitorinq kredit siyasətinin çatışmazlıqlarına işarə edir və yenidən işlənilməsinə ehtiyac yaradır.

Ticarət bankının kredit portfelinə " AFB Bank " nümunəsindən istifadə edərək təhlil edək.

Bank "AFB", bütün növ əməliyyatlar üzrə lisenziyası olan və bütün ticarət sahələrində fəaliyyət göstərən universal bir maliyyə qurumudur.

Bankın əsas fəaliyyəti bank əməliyyatları aparmaqdan ibarətdir, yəni:

1) fiziki və hüquqi şəxslərdən vəsaitlərin depozitlərə cəlb edilməsi tələb və müəyyən bir müddət üçün;

2) adı çəkilən vəsaiti öz adından və öz hesabına yerləşdirmək;

3) fiziki və hüquqi şəxslərin bank hesablarının açılması və aparılması;

4) müxbir banklar da daxil olmaqla fiziki və hüquqi şəxslərin adından onların bank hesablarında hesablaşmalar aparmaq;

5) fiziki və hüquqi şəxslər üçün nağd pul, vərəqələr, ödəmə və hesablaşma sənədləri və kassa xidmətləri toplanması;

6) nağd və nağdsız formada xarici valyutanın alqı-satqısı;

7) yataqların cəlb edilməsi və qiymətli metalların yerləşdirilməsi;

8) bank zəmanətlərinin verilməsi;

9) bank hesabı açmadan fiziki şəxslərin adından pul köçürmələri poçt göndərişləri istisna olmaqla.

Bank yuxarıda göstərilən bank əməliyyatlarına əlavə olaraq aşağıdakı əməliyyatları həyata keçirmək hüququna malikdir:

1) üçüncü şəxslərə öhdəliklərin nağd şəkildə yerinə yetirilməsini təmin edən zəmanətlərin verilməsi;

2) üçüncü şəxslərdən öhdəliklərin nağd şəkildə yerinə yetirilməsinə dair tələb hüququnun əldə edilməsi;

3) fiziki və hüquqi şəxslər ilə bağlanmış müqaviləyə əsasən vəsait və digər əmlakın etibarlı idarə edilməsi;

4) Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq qiymətli metal və qiymətli daşlarla əməliyyatlar aparmaq;

5) sənədləri və qiymətli əşyaları saxlamaq üçün fiziki və hüquqi şəxslərə onlara məxsus xüsusi binaların və ya seyflərin icarəsi;

6) icarə əməliyyatları;

7) məsləhət və məlumat xidmətlərinin göstərilməsi;

8) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq digər öhdəliklər.

Əsas fəaliyyət sahəsi korporativ müştərilərə borc vermək və fiziki şəxslərdən əmanət cəlb etməkdir. Müştəri bazasının sayı 5 mindən çox korporativ və 200 mindən çox xüsusi müştərilərdir.

Səmərəli idarəetmə prinsipini həyata keçirmək üçün ASC Bank "AFB" aşağıdakı idarəetmə sistemlərini təmin edir:

- Səhmdarların ümumi yığıncağı;
- İdarə heyəti;
- icra şurası kollegial icra orqanı);
- direktor tək icra orqanı).

Səhmdarların ümumi yığıncağı Bankın ali idarəetmə orqanıdır. Səhmdarların yığıncağı Bankın direktorlar şurasının, icra orqanlarının və yoxlama komissiyasının üzvlərini, habelə auditorlarını təsdiqləyir.

Kapital adekvatlığı əmsalı, bütün kredit təşkilatlarının riayət etməsi lazım olan əsas və ən vacib standartlardan biridir. Bankın mümkün maliyyə zərərlərini müştərilərinin zərərinə deyil, öz hesabına neytrallaşdırma qabiliyyətini xarakterizə edir. Bu standartın minimum dəyəri tənzimləyici tərəfindən müəyyən edilir və 10% -dir. ASC Bank "AFB"-də bu nisbət 2018-ci ildə% 12.4, 2019-cu ildə % 13.3 və 2020-ci ildə % 12.5-dir ki, bu da standarta uyğundur. 2018-2020-ci illərdə kredit portfelindəki problemlə kreditlərin payında azalma meyli var. Beləliklə, 2019-cu ildə 3.6 bənd azalaraq 1.5% -ə, 2020-ci ildə 1.1% -ə endirildi.

Kredit portfeli bankın bazar vəziyyətini, iş strategiyasını, risk strategiyasını və bankın kredit vermək qabiliyyətini əks etdirir. Bu baxımdan, seçdiyimiz bankın kredit portfelinə analitik baxış keçirəcəyik.

Kredit portfelinin təhlili üçün məlumat mənbəyi, "AFB"-nin 2018-2019 maliyyə illəri üçün illik hesabatları və konsolidə edilmiş maliyyə hesabatları olacaqdır.

İlk öncə, M.Şerbakovun metoduna əsasən "AFB"-nin kredit portfelinin kəmiyyət təhlilini aparacağıq. Təhlil zamanı bankın kredit portfelinin tərkibini və strukturunu dinamik şəkildə öyrənmək lazımdır.

Kredit portfelinin analizinə seqment quruluşunun təhlili ilə başlayaq. Verilənləri Cədvəl 5 şəklində təmsil edək.

Cədvəl 5: 2018-2020-ci illər üçün kredit portfelinin seqment quruluşu

Göstəricilər	İllər, min manat			Yayınma			
	2018	2019	2020	2019/2018		2020/2019	
				Min manat	%	Min manat	%
Hüquqi şəxslərə kreditlər	20,901,850	23,092,568	23,610,148	2,190,718	110,48	517,580	102,24
Fiziki şəxslərə kreditlər	1,659,234	2,614,990	2,005,027	955,756	157,6	609,963	76,72
Banklararası kreditlər və depozitlər	924,646	415,006	-	509,640	44,88	415,006	-
Veksellər	-	126,035	126,035	126,035	-	-	100
Kredit yatırımlarının ümumi həcmi	2,3485,730	26,248,599	25,741,210	2,762,869	507,389	111,81	98,07

Mənbə: “AFB”-<https://afb.az/> audit olunmuş maliyyə hesabatlarının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Cədvəldə göstərilən məlumatlara əsasən, 01.01.2020-ci il tarixinə bankın kredit qoyuluşlarının ümumi həcmnin 25.741.210 min manat təşkil etdiyini görürük, 2019-cu illə müqayisədə bunun 1.9% az olduğu qənaətinə gəlmək olar. Bu, ölkədəki iqtisadi vəziyyətin qeyri-sabitliyi, likvidlik çatışmazlığının artması, bankların borcalanlara qarşı tələblərinin artması, habelə təminatlı kreditlər üzrə mümkün itkilər üçün ehtiyatlara yanaşmaların sərtləşdirilməsi ilə əlaqədardır.

Bundan əlavə, cədvəlin təhlili bankın hüquqi şəxslərə borc verməyə yönəldiyini söyləməyə imkan verir. Hüquqi şəxslərə verilən kreditlərin ümumi kredit qoyuluşlarının həcmindəki payı 2020-ci ildə 91,7% -dir. Tədqiqat dövründə hüquqi şəxslərin kredit portfelinin həcmində dəyişikliklər əhəmiyyətsizdir. 01.01.2020-ci il tarixinə hüquqi şəxslərin portfelinin həcmi 23,610,148 min manat təşkil edib ki, bu da 01.01.2019-cu il tarixinə nisbətən % 2,2 çoxdur.

2020-ci ildə fərdlərin kredit portfeli% 23,3 azaldı və 2.005.027 min manat təşkil etdi. 2019-cu ildə 2018-ci ilə nisbətən bu göstərici 56,7% artmışdır. 2020-ci ildə fiziki şəxslərin kredit portfelinə bu azalmaya, ilk növbədə, bank tərəfindən aşağı gəlirli ipoteka kreditləri portfelinin bir hissəsinin satılması kömək etdi.

İkincisi, 2020-ci ilin 4-cü rübündə verilmiş yeni kreditlərin həcmi azaldı. Bunun səbəbi ölkədəki maliyyə və iqtisadi vəziyyətin pisləşməsidir.

2020-ci il üçün fəaliyyət növləri üzrə korporativ kredit portfelinin strukturu Cədvəl 6-da təqdim edilmişdir.

Cədvəl 6: 01.01.2021 tarixinə fəaliyyət növlərinə görə korporativ kredit portfelinin strukturu

Fəaliyyət növü	Məbləğ, min manat	Xüsusi çəki, %
Ticarət	10,395,427	44,01
Tikinti	4,093,905	17,33
İcarə biznesi	4,246,354	17,98
Sənaye istehsalı	2,059,895	8,72
Maliyyə xidmətləri	1,575,585	6,67
Digər	1,034,128	4,38
Nəqliyyat və rabitə	145,774	0,66
Faydalı qazıntılar	59,080	0,25

Mənbə: "AFB"-<https://afb.az/> audit olunmuş maliyyə hesabatlarının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Cədvəldəki məlumatları təhlil edərək, Bank "AFB"-nin korporativ müştərilərinin kredit portfelinin sahələr üzrə kifayət qədər şaxələndirilmədiyi qənaətinə gələ bilərik. Bank müxtəlif fəaliyyətlərlə məşğul olan müştərilərə kredit verir. Bununla birlikdə, bütün kreditlərin əhəmiyyətli bir hissəsini yalnız bir neçə sənaye təşkil edir. Əsas sahələr ticarət 44%, kirayə işi 18%, inşaat 17,3% və sənaye istehsalıdır 8,7%. Bu sahələr ən çox ölkədəki iqtisadi vəziyyətdən asılıdır.

Beləliklə, M.A.Şerbakovun metodologiyasından istifadə edərək "Bank N" kommersiya bankının kredit portfelinin tərkibi və strukturu nəzərdən keçirildi, yeni kəmiyyət təhlili aparıldı.

Yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq deyə bilərik ki, 2020-ci ildə kredit qoyuluşlarının həcmi 1.9% azaldı. Bu, yeni kreditlərin həcmnin azalması və bank tərəfindən az gəlirli ipoteka kreditləri portfelinin bir hissəsinin satılması ilə əlaqədardır. Bankın kredit portfeli iqtisadiyyatın sahələri üzrə kifayət qədər şaxələndirilmir. Bankın əsas sahələri ticarət, kirayə işi, tikinti və sənaye istehsalıdır. 2020-ci ildə kreditlər üzrə mümkün zərərlər üçün formalaşdırılmış ehtiyatın həcmi 6,3% azalıb. Bu fakt bankın kreditlər üzrə mümkün zərərlərdən

qorunma dərəcəsinin azaldığını göstərir. Bundan əlavə, bu, formalaşmış kredit portfelinin keyfiyyətində azalma ilə yanaşı kredit riski səviyyəsində artım olduğunu göstərir.

2.3. Kreditlərin verilməsi və ödənilməsi üzrə əməliyyatların sənədləşdirilməsi və uçotu

Bankdan kredit alan qurum, əsas borcun geri qaytarılması üzrə bank qarşısında yaranan öhdəliklərin dəyərini uçot və hesabatda etibarlı şəkildə əks etdirilməlidir. O cümlədən, kreditdən istifadə üçün faizlərin ödənilməsinə sərf edilən xərclərin ləğv edilməsi mənbələrini də doğru şəkildə seçməlidir. Təşkilatın mühasibat uçotunda borc vəsaitlərinin istifadəsi üçün hesablanmış faizlərin miqdarı Hesab - 501 Qısamüddətli bank kreditləri, 401 Uzunmüddətli bank kreditləri, 502 İşçilər üçün qısamüddətli bank kreditləri hesablarının kreditində əks olunur.

Hesab - 501 Qısamüddətli bank kreditləri: Qısamüddətli bank kreditlərinin analitik uçotu kreditlərin tipi, onları verən banklar və fərdi kreditlər üzrə həyata keçirilir. Misal: Şirkət bankdan 150 000 manat məbləğində illik 25% faiz dərəcəsi ilə 1 il müddətinə qısamüddətli kredit alıb.

Cədvəl 7: 501 Qısamüddətli bank kreditləri

	Əməliyyatın məzmunu	Debet	Kredit	Məbləğ
	Kredit məbləğinin müəssisənin bank hesabına daxil edilməsi	223 "Bank hesablaşma hesabları"	501 "Qısamüddətli bank kreditləri"	150 000
	Kreditə görə faiz xərcləri hesablanır	751-1 "Faiz xərcləri"	537 "Faizlərə görə qısamüddətli kreditör borcları"	33 290

Mənbə: <http://www.muhasib-az.narod.ru/qanun/telimat/muassisalarin.pdf> məlumatları əsasında müəllif hesablamaları əsasında tərtib olunub.

401 Uzunmüddətli bank kreditləri analitik uçot kreditlərin növü, onları verən banklar və ayrı-ayrı kreditlər üzrə aparılır.

Misal. Müəssisə bankdan 3 il müddətinə illik faiz dərəcəsi 25% olan 150 000 manatlıq uzunmüddətli kredit götürüb.

Cədvəl 8: Hesab - 401 Uzunmüddətli bank kreditləri

N	Əməliyyatın məzmunu	Debet	Kredit	Məbləğ
1	Kredit məbləğinin müəssisənin hesabına daxil olması	223 "Bank hesablaşma hesabları"	401 "Uzunmüddətli olan bank kreditləri"	150 000
2	Kredit üçün cari ilin faiz xərcləri hesablanır	751-1 "Faiz xərcləri"	537 "Faizlərə görə qısamüddətli kreditor borcları"	33 290
3	Kredit üçün gələcək illərin faiz xərcləri hesablanır	191 "Gələcək dövrlərin xərcləri"	434 "Faizlər üzrə uzunmüddətli olan kreditor borcları"	31 236

Mənbə: <http://www.muhasib-az.narod.ru/qanun/telimat/muassissalarin.pdf> məlumatları əsasında müəllif hesablamaları əsasında tərtib olunub

502 "İşçilər üçün qısamüddətli bank kreditləri" hesabının analitik uçotu kreditlərin növü, onları verən banklar və ayrı-ayrı kreditlər üzrə aparılır.

Cədvəl 9: 502 İşçilər üçün qısamüddətli bank kreditləri hesabları

N	Əməliyyatın məzmunu	Debet	Kredit	Məbləğ
1	Müəssisənin işçilərindən elektronika malları kreditə alınmışdır	213 "İşçi cəmiyyətinin qısamüddətli debitor borcları"	502 "İşçilər üçün qısamüddətli bank kreditləri"	24 000
2	Kreditə alınmış elektronika malları üçün işçilərin aylıq əmək haqqlarından tutulma	341 "Hesabat zamanında xalis mənfəət zərər"	533 "İşçi heyətinə qısamüddətli kreditor borcları"	1 000
3	Bank kreditinin müəssisəsindən 6 aya ödənilməsi 1-ci ay	502 "İşçilər üçün qısamüddətli bank kreditləri"	223 "Bank hesablaşma hesabları"	4 000

Mənbə: <http://www.muhasib-az.narod.ru/qanun/telimat/muassissalarin.pdf> məlumatları əsasında müəllif hesablamaları əsasında tərtib olunub.

Misal. Müəssisədə çalışan bir qrup işçi elektronika malları satan mağazadan kreditə 24 000 manatlıq elektronika malları almışdır. Kredit müqaviləsinə əsasən müəssisə kredit məbləğini 6 aya ödəyəcəkdir və işçilər aldıkları aylıq əmək haqqlarından bu kreditin məbləğini 1 il ərzində hissə-hissə müəssisəyə ödəyəcəklər.

İqtisadi fondların formalaşdırılması üçün təşkilat öz mənbələrinə əlavə olaraq bank krediti, hüquqi və fiziki şəxslərdən borc şəklində cəlb edə bilər. Borc

götürülmüş vəsaitlər dövriyyə kapitalını artırmaq, əsas fondları almaq yaratmaq), mallar işlər, xidmətlər) almaq, təchizatçılarla hesablaşmalar aparmaq və s. üçün cəlb edilə bilər. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi kredit münasibətlərini rəsmiləşdirən aşağıdakı borc öhdəliklərinin növlərini müəyyənləşdirir.

- kredit müqaviləsi;
- borc haqqında razılaşma;
- əmtəə və kommersiya krediti xüsusi kredit münasibətləri növləri kimi)

(Дробозиной Л.А., 2019: s.136)

Kredit müqaviləsinə əsasən bank və ya digər kredit təşkilatı borcalan təşkilata müqavilədə nəzərdə tutulmuş miqdarda və şərtlərlə vəsait təmin etməyi və borcalan aldığı məbləği və faizləri qaytarmaq öhdəliyini götürür. Kredit müqaviləsinin mövzusu yalnız nağd ola bilər. Kredit müqaviləsi yazılı şəkildə bağlanmalıdır. Yazılı formaya əməl edilməməsi, kredit müqaviləsinin etibarsızlığına səbəb olur. Kredit almaq və kredit müqaviləsi bağlamaq üçün təşkilat banka kredit müraciəti təqdim edir. Müraciətə təşkilatın balansы, kreditə olan ehtiyacın texniki-iqtisadi əsaslandırması, bir iş planı və s. əlavə olunur, həmçinin borc öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin etməyin mümkün yollarını göstərir. Bank kredit verməyə razı olarsa, təşkilat bank tərəfindən müəyyən edilmiş formada kredit müqaviləsi tərtib edir.

Kreditdən istifadə faizləri, ödəmə qaydası və şərtləri bank tərəfindən müəyyən edilir və kredit müqaviləsində əks olunur. Kredit müqaviləsi üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin təmin edilməsinin əsas metodları girov, zəmanətlik, bank zəmanətidir.

Kreditorun borcalana kredit müqaviləsində nəzərdə tutulmuş krediti tam və ya qismən verməkdən imtina etmək hüququ vardır.

Kredit müqaviləsinə əsasən, bir tərəf borc verən) digər tərəfin borcalanın) mülkiyyətinə pul və ya ümumi xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilmiş digər şeyləri köçürür və borcalan eyni miqdarda pulu borc məbləği) geri qaytarmağı öhdəsinə

götürür. Kredit müqaviləsi borc verənin hüquqi şəxs olduğu hallarda yazılı şəkildə bağlanır. Kredit müqaviləsi borcalana pul və ya əşyanın köçürüldüyü andan etibarən bağlanmış sayılır. Kredit müqavilələri faizli və faizsiz ola bilər. Borcalan, aldığı məbləği vaxtında və kredit müqaviləsində nəzərdə tutulmuş qaydada borc verənə qaytarmağa borcludur. Kreditin qaytarılma müddəti razılaşma ilə müəyyən edilmədikdə, borc verən bunun üçün tələb göndərdiyi tarixdən otuz gün ərzində borc verənə qaytarılmalıdır. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq icrası pul məbləğlərinin qarşı tərəfin mülkiyyətinə köçürülməsi ilə əlaqəli müqavilələr, forma da daxil olmaqla, kredit verə bilər.

Təşkilat, veksəl çıxarmaq, istiqraz buraxmaq və satmaqla borc vasitələri cəlb edə bilər. Borc vəsaitlərinin uçotunun əsas məqsədləri bunlardır:

- sənədlərin düzgün icrası və borc götürülmüş vəsaitlərin qəbulu və onların qaytarılması üzrə əməliyyatların mühasibat uçotunda vaxtında əks olunması;
- borc vəsaitlərinin qəbulu və ödənilməsinə nəzarət;
- borc götürülmüş vəsaitlər üzrə faiz hesablanmasının düzgünlüyü və ödəniş müddətinə nəzarət;
- borc vəsaitləri ilə əməliyyatlarla əlaqəli vergilərin düzgün hesablanması;
- borc öhdəliklərinin vaxtında ödənilməsi və borc vəsaitləri üzrə faiz ödənişləri xərclərinin daxil edilməsi vahidliyi məqsədi ilə inventarizasiyanın aparılması;
- borc öhdəliklərinin mövcudluğu və hərəkəti barədə maliyyə hesabatlarında tam və etibarlı məlumatların formalaşdırılması (Козлова Е.П. 2019: s.145)

Bank krediti ilə kommərsiya krediti) arasında fərq var.

Bank krediti bank tərəfindən müəyyən bir müddətə və müəyyən məqsədlər üçün təşkilatlara və ya şəxslərə verilən bir məbləğdir.

Kreditlər, müəssisənin bəyanatı əsasında tərəflərin qarşılıqlı öhdəliklərini və məsuliyyətlərini müəyyənləşdirən kredit müqavilələri əsasında verilir.

Borcalan, krediti istifadə edərək özünə gəlir və qazanc əldə edə biləcəyinə ümid edir.

Təqdimatın məqsədindən və vaxtından asılı olaraq qısamüddətli və uzunmüddətli borclar arasında fərq qoyulur.

Təşkilatın cari fəaliyyətinin ehtiyacları üçün 1 ilə qədər qısamüddətli kredit verilir.

Uzunmüddətli kreditlər təşkilatın istehsal və sosial inkişafı məqsədləri üçün istifadə olunur əsas fondların inşası və əldə edilməsi, istehsalın genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi və s.) Bu kreditlər 1 ildən çox müddətə verilir.

Bir bankdan kredit almaq üçün ilk növbədə bir müəssisənin kredit üçün müraciət etməsi lazımdır. Müraciət forması hər bir kommərsiya bankı tərəfindən müstəqil olaraq təyin edilir, lakin hamısı oxşar məzmunə malikdir.

Kredit almaq üçün müraciət şirkət, maliyyə vəziyyəti, tələb olunan kredit və kommərsiya bankının kredit şöbəsi işçisinin kredit mütəxəssisi) rəyindən bəhs edən bir neçə hissədən ibarətdir. Ayrıca, tətbiqetmənin özündə olan məlumatları dəqiqləşdirən və genişləndirən bir neçə hesabat və plan tətbiqə əlavə olunur.

Müraciətin “Şirkət haqqında ümumi məlumat” hissəsində şirkətin mülkiyyət forması, fəaliyyət sahəsi və məhsulun xüsusiyyətləri və məhsul bazarı, əsas səhmdarları və təsisçiləri, əlaqə məlumatları göstərilir.

"Şirkət haqqında maliyyə məlumatları" bölməsində nizamnamə kapitalının həcmi, dövriyyədə olan borc vəsaitlərinin mövcudluğu, strukturu və ödəmə şərtləri, verilən zəmanət və zəminlərin siyahısı, borc və debitor borclarının miqdarı göstərilir. Banka təklif etdiyi xüsusi formada bu borcların şifrəsinin açılması ərizəyə əlavə olunur.

“Tələb olunan kredit haqqında məlumat” bölməsində tələb olunan kreditin məbləği, ərizəyə əlavə edilmiş iş planında və ya texniki-iqtisadi əsaslandırılmada deşifr olunan kreditin məqsədlərinin ətraflı təsviri göstərilir; ayrıca bu hissədə təklif olunan kredit təminatı formaları və kreditin verilməsi ilə bağlı digər şərtlər göstərilir.

Yuxarıda göstərilən sənədlərə əlavə olaraq təsis sənədlərinin surətləri, hesabat tarixinə olan bir mühasibat balansı, maliyyə nəticələri haqqında hesabat,

müqavilələrin surətləri, sertifikatlar və təqdim edilmiş hesablanmış məlumatları təsdiq edən digər sənədlər, habelə mülkiyyət hüququnu təsdiqləyən sənədlər girov qoyulmuş əmlakdan ərizəyə əlavə olunur.

Əgər şirkət sərbəst valyutada kredit almaq istəyirsə, bu cür borcun verilməsinə xarici şirkətlə bağlanmış işin yerinə yetirilməsi və ya mal, avadanlıq alınması üçün müqavilə) əsaslandırılan sənədlər təqdim etməlidir.

Nəticədə, bir bank işçisi müəssisənin kredit tarixçəsini, işgüzar nüfuzunu, maliyyə vəziyyətinin təhlilini, hesablamaların etibarlılığının xüsusiyyətlərini və planlaşdırılan göstəricilərin yerinə yetirilmə imkanlarını, əsas risklərin siyahısını təsvir edir, kredit verilməsinin məqsədəuyğunluğu və kredit şərtləri təklif edir.

Kreditin həcmindən asılı olaraq, onun verilməsi barədə qərar ya kredit şöbəsinin rəhbərliyi, ya da kredit komitəsi tərəfindən verilir. Xüsusilə böyük kreditlərin verilməsi qərarı Bankın Şurası və ya Səhmdarların Ümumi Yığıncağı tərəfindən verilir.

Kredit müraciəti təsdiqləndikdən və kommərsiya bankının onun verilməsi barədə qərarı qəbul edildikdən sonra kredit müqaviləsi hər iki tərəf vasitəsilə imzalanır. Gələcəkdə müəssisənin bank təşkilatı ilə kredit əlaqəsi, bağlanmış kredit müqaviləsinə əsaslanır.

Kredit müqaviləsi kreditin məbləğini, kredit şərtlərini müddət, kredit faizi, kredit təminatı metodu), bank öhdəliklərini kreditin verilmə müddəti və üsulu), borcalanın öhdəliklərini kreditə faizlərin ödənilməsi metodu və vaxtında verilməsi, krediti istifadə barədə hesabat vermək və s.), bank hüquqlarını faiz dərəcəsini dəyişdirmə hüquqları, kredit istifadəsinə nəzarət hüququ, cərimələr hüququ və onların təsviri və s.), borcalanın hüquqlarını borcun vaxtından əvvəl geri qaytarılması hüququ, bankın öhdəliklərini yerinə yetirməməsinə görə cərimə almaq hüququ), tərəflərin məsuliyyətini müəyyənləşdirir.

Kredit müqaviləsi iki bərabər nüsxədə tərtib edilir.

Şirkətin mühasibat şöbəsi üçün kredit müqaviləsi şirkət tərəfindən banka borc, faiz, cərimə, komissiya və digər ödəmələrin alınmasını təsdiqləyən əsas sənəddir.

Mərkəzi Bankın faiz dərəcəsi daxilində bank krediti üzrə ödəmələr müəssisə tərəfindən 91 “Digər gəlir və xərclər” hesabında uçota alınır.

Ödənilən faiz məbləğləri gəlir vergisi hesablanarkən vergiyə cəlb olunan bazaya daxil edilir.

Kreditlərin hərəkəti ilə əlaqədar olaraq bank quruma cari hesabdən çıxarışa bənzər bir çıxarış verir, yoxlanılır, işlənir və bunun əsasında jurnallarda qeyd edilir.

Bank krediti həmişə müəssisənin borc vəsaitlərinə olan tələbatını ödəyə bilmir. Bank krediti haqları yüksək olduğu üçün müəssisələr başqa maliyyə mənbələri axtarmalıdırlar.

Bu mənbələrə borc öhdəlikləri daxildir.

Təşkilatlar qısamüddətli və uzunmüddətli borcları əmək kollektivinin səhmlərini, müəssisənin səhmlərini və istiqrazlarını buraxmaq və satmaqla, habelə veksellər və digər öhdəliklərə zidd olaraq əldə edə bilirlər. Bu kreditlər 66 və 67 hesablarında da əks olunur.

Razılaşma yazılı şəkildə tərtib olunur və pul və ya digər əşyaların köçürüldüyü andan qüvvəyə minir, tərəflər vasitəsilə imzalanan andan etibarən qüvvəyə minir, bu, vergi obyektlərinin formalaşması üçün əsas əhəmiyyət kəsb edir.

Kreditlər faizli və faizsiz ola bilər.

Borc öhdəliyi müqaviləsi ilə kredit müqaviləsi arasındakı fərq budur:

1. kredit müqaviləsi üzrə borc verən qismində yalnız lisenziyalı bir bank çıxış edə bilər və borc öhdəliyi üzrə isə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələr, kommərsiya bankları və vətəndaşlar çıxış edə bilər;

2. kredit müqaviləsinin mövzusu yalnız pul ola bilər, borc öhdəliyi müqaviləsi isə əmlak və nağd pul ola bilər.

Faizlər həm nağd, həm də təbii kredit müqaviləsi üzrə) ödənilə bilər; kredit müqaviləsinə əsasən ödəmə yalnız nağd şəkildə həyata keçirilir. Müqavilə

bağlayarkən, tərəflər müqavilənin mətninə faizlərin hesablanması lazım olan bir maddə və ya pul vahidi) daxil edə bilərlər.

Təşkilat ehtiyatların, digər dəyərlərin, işlərin, xidmətlərin əvvəlcədən ödənilməsi və ya onların ödənilməsində avans və depozitlərin verilməsi üçün alınan kreditlərin və kreditlərin borc vəsaitlərindən istifadə edirsə, hesablanmış faizlərin məbləği borcalanın debitor borclarına aid edilir. Faizlər, göstərilən dəyərlərin nəzərə alındığı anadək alınmış ehtiyatların maya dəyərində daxil edilir. Bundan sonra kreditə və ya borca xidmət üçün hesablanmış faiz məbləği borcalanın mühasibat sənədlərində digər xərclərin bir hissəsi kimi ümumi qaydada əks olunur.

III FƏSİL. KOMİSSİYA BANKLARININDA KREDİT ƏMƏLİYYATLARI VƏ ONLARIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Bank kreditləri üzrə monitorinqin keçirilməsinin əsas istiqamətləri

Müasir iqtisadi qeyri-sabitlik şəraitində bankların kredit portfelindəki problemlə borcların payının azaldılması əvvəlki kimi aktual olaraq qalır. İndiki mərhələdə bankların perspektivli fəaliyyət sahələrindən biri də kredit fəaliyyətinin idarə edilməsini yaxşılaşdırmaq üçün yeni yanaşmalardan istifadə, xüsusən də kredit monitorinqini başa düşmək üçün yanaşmaların dəyişdirilməsidir. Bu gün iqtisadi və təşkilati tədbirlərə əsaslanan kredit borclarının idarə olunması üçün effektiv mexanizmlərin inkişafı, yalnız kredit prosesini izləmək üçün deyil, həm də problemlə borcların vaxtında qarşısının alınması üçün bir vasitə kimi kredit monitorinqindən dərinlən istifadə ehtiyacını müəyyənləşdirir (Лаврушин О.И., 2017).

Bu sahədə aparılan elmi tədqiqatların dərinliyinə baxmayaraq, mövcud inkişaf və tövsiyələr hələ kredit borcunun mahiyyəti və onun monitorinq fəaliyyətləri zamanı vaxtında müəyyənləşdirilməsinin zəruriliyi barədə bütöv bir fikir vermir. Müvafiq olaraq, bu, problemlə borcların kredit izlənməsi üzrə səlahiyyətli bir təşkilatın aktuallığını müəyyənləşdirir (Bəşirov R.A., 2014).

Təşkilati proses baxımından monitorinq maraq parametrlərinin daim müşahidə edilməsidir. Monitorinq, idarəetmə metodu, yəni əsas idarəetmə funksiyalarını həyata keçirmək üçün müvafiq orqanlar tərəfindən istifadə olunan bir metoddur.

Öz növbəsində, məlumatların toplanması, işlənməsi və təhlili əsasında monitorinq idarəetmə və təşkilat sistemlərinin birliyini əks etdirir.

Kredit monitorinqi, borcalanın təqdim etdiyi məlumatlar hesabatlar, ehtiyat qalıqlarının vəziyyəti, alacaq borcları və s.) əsasında maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin vəziyyətini izləmək deməkdir (Морсман М.Л. Э.М., 2015).

Kredit monitorinqi həm bankın daxili nəzarət xidmətləri, həm də xarici nəzarət orqanları tərəfindən bankların kredit fəaliyyətinin mənfi nəticələrinin davamlı izlənməsi, qiymətləndirilməsi və qarşısının alınması sistemidir.

Kredit monitorinqi məqsədlərindən asılı olaraq aşağıdakı üç növə bölünür:

1. İnformasiya - monitorinq obyektı haqqında məlumatların qurulması, yığılması və yayılması, bu da xüsusi təşkil olunmuş tədqiqat üçün nəzərdə tutulmayıb.

2. Əsas arxa plan) - idarəetmə səviyyəsində həyata keçirilmədən əvvəl yeni problemlərin və təhlükələrin müəyyənləşdirilməsi. Kredit monitorinqinin obyektı, onu tamamilə müəyyənləşdirən göstəricilərin dövrü ölçülməsi vasitəsi ilə daim izlənilir.

3. Problemlı - borc vermə zamanı yaranan qanunauyğunluqları, prosesləri, təhlükələri aydınlaşdırmaq, başqa sözlə, ilk növbədə gecikmiş və ya problemlı kreditlərin müəyyən edilməsindən söhbət gedir.

Kommersiya bankında kredit monitorinqini təşkil edərkən, yuxarıda sadalanan üç növə əlavə olaraq, hələ problem yaratmayan, lakin ödəmə ilə bağlı çətinliklərin yüksək olduğu kreditlərlə işləmə prosedurunı ayrıca nəzərdən keçirmək lazımdır. Başqa sözlə, bunlar problemlı olmasa da, problem yaratmağa potensiallı hesab edilə bilən kreditlərdir.

Kreditləşmə əməliyyatlarının səmərəliliyinin və etibarlılığının təmin edilməsi kommersiya banklarından kreditləşmə prosesinin bütün mərhələlərinin daimi monitorinqini təşkil etmələrini tələb edir. Kredit monitorinqi davranışı kredit verildikdən dərhal sonra başlayır. Kredit monitorinqi, kredit siyasətinin bir elementi olaraq, kredit münasibətləri subyektləri arasında kreditləşmə prinsiplərinə və şərtlərinə uyğun olmalıdır (Bəşirov R.A, 2014).

Kredit siyasətinin elementi kimi kredit monitorinqinin məqsədi kredit portfelinin keyfiyyətinə nəzarət etmək, müstəqil ekspertiza aparmaq, bankın kredit siyasətinin qəbul edilmiş standart və hədəflərindən kənarlaşmaları, kredit riskini müəyyən olunmuş həddən artıq artırmağın yolverilməzliyini vaxtında

müəyyənləşdirməkdir. limit, eləcə də hərtərəfli kredit mexanizmlərinin axtarışı. Bu hədəflərə çatmaq üçün əsas metodlar məcburi nəzarət növlərinə, yəni ilkin, cari və sonrakı son) davamlı riayət edilməsidir.

Kredit münasibətlərinin müəyyən qayda və prosedurlarının təşkili və icrası şərtlərinə, xüsusən də müştərinin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, potensial borcluların borc qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi, həmçinin vəzifə təlimatlarının icrası və seçilməsinə ilkin nəzarət kredit şöbəsi üçün ixtisaslı kadrlar. Əslində bütün bu şərtlərin icrası borc vermə prosesinin başlanğıcıdır.

Cari nəzarət birbaşa kredit əməliyyatlarının aparılması prosesində, yəni müvafiq sənədlərin borc hesabına ödənilməsi, borc müqaviləsində nəzərdə tutulmuş şərtlərin qiymətləndirilməsi, həmçinin birbaşa rəhbərlik tərəfindən tabeliyində olanların işinin yoxlanılması, müzakirəsi zamanı həyata keçirilir.

Növbəti və ya son nəzarət borc vermə prosesinin nəticələrini, onun təşkili və həyata keçirilməsi metodlarının effektivliyini, borcun məqsədli istifadəsini, girov qoyulmuş əmlakın mövcudluğu və təhlükəsizliyi şərtlərini aşkar etməlidir. Bu nəzarət rəhbərliyə kreditləşmə prosesində planlaşdırılan fəaliyyətlərinin nə qədər düşünülmüş və real şəkildə həyata keçirildiyini göstərir və gələcəkdə problemlərin qarşısını almaq imkanlarını müqayisə etməyə və təhlil etməyə imkan verir.

Kredit portfelinin monitorinqi zamanı aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilir:

- Kredit portfelində şübhəli və gecikmiş kreditlərin olması, onların dinamikası;
- Hesablamaların düzgünlüyü və mümkün itkilər üçün ehtiyatın həcmının həqiqi formalaşması;
- Vaxtı keçmiş borcun həcmi və müddəti və dəyişmə meyli;
- Uzunmüddətli borcun həcmi, meyl;
- Kredit təminatının keyfiyyəti və həcmi;
- Böyük kreditlərin və hesablanmış faizlərin vaxtında ödənilməsi;
- Faiz hesablandığı, lakin ödənilmədiyi kreditlərin həcmi.

Kredit fəaliyyətinin vəziyyətini yoxlayarkən zəruridir:

- Bankın mütəxəssisləri tərəfindən kredit fəaliyyətini tənzimləyən normativ sənədlərin tələblərinə uyğunluğu;
- Şübhəli və gecikmiş kreditlərin mövcudluğunun səbəblərini müəyyənləşdirmək;
- Kreditlər üçün təminatın keyfiyyətinin və həcmnin, girov müqavilələrinin icrasının düzgünlüyünün qiymətləndirilməsi;
- Standart olmayan kreditlərlə işin keyfiyyətinin və tamlığının qiymətləndirilməsi;
- Kreditlərin təsnifatının düzgünlüyünün, mümkün kredit itkiləri üçün ehtiyatın formalaşdırılmasının vaxtında təyin edilməsi;
- Böyük kreditlər və digər kreditlər üzrə seçmə qaydada hesablaşmaların vəziyyətinin təhlili.

Kommersiya banklarının kredit fəaliyyətləri mərkəzləşdirilmiş qaydada tənzimlənmədiyi üçün kredit monitorinqi son dərəcə vacibdir. Hər bir bank kredit resurslarının cəlb edilməsi və istifadəsi prosedurunu müstəqil olaraq müəyyənləşdirir, verilən kredit üçün faiz dərəcələri və komissiya haqları səviyyəsini təyin edir. Kredit monitorinqi, kommersiya banklarının borc vermə əməliyyatlarının təhlükəsizliyini, etibarlılığını və gəlirliyini təmin edir. Bankda aparılan kredit monitorinqi, kredit siyasətinin həyata keçirilməsi üçün güclü bir vasitədir.

Kredit risklərinin monitorinqi məqsədilə aşağıdakılar həyata keçirilir:

- borcalanın, kontragentin və emitentin maliyyə göstəriciləri, borc yükü və likvidliyi təhlil edilir;
- borcalanın və emitentin öhdəlik üzrə əsas məbləğ və faiz borcları ilə bağlı ödəmə davranışı izlənilir;
- iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklərin təminatın bazar qiymətinə təsiri ölçülür;
- mövcud olduqda borcalanın, kontragentin və emitentin kredit reytingi, habelə qiymətli kağızlarının bazar qiyməti izlənilir;

- kredit tələbinin təyinatı üzrə istifadə edilməsi yoxlanılır.
- Kredit risklərinin monitorinqi funksiyası həyata keçirən struktur bölmə

bankın kreditlərin verilməsi funksiyasını həyata keçirən struktur bölməsindən ayrı olmalıdır. Bankın daxili qaydalarında monitorinqin aparılması funksiyasını həyata keçirən struktur bölmə, monitorinqin aparılma tezliyi, aşkarlanmış problemlərin sənədləşdirilməsi və görülməz tədbirlər müəyyən olunur (Кирьянов М., 2019).

Kredit ehtiyatlarının daha effektiv şəkildə yerləşdirilməsinin təmini prosesində risklərə nəzarət edilməsi məqsədi ilə bir çox banklar öz fəaliyyətində xüsusi işlənilib hazırlanmış Kredit Siyasətini rəhbər tutur (Bəşirov R.A, 2014).

Bank kreditləri üzrə monitorinqin aparılması bizim tədqiqat obyektimiz olan AFB Bankda aşağıdakı qaydada aparılır.

Hər bir borcun inventarizasiyası və qiymətləndirilməsi nəticəsində filial son bir ildə əsas borc və faizlərin qaytarılmasında hansı problemlərin olduğunu, məcburi ehtiyatın miqdarını, kredit münasibətlərinin gələn il də davam edib-etməyəcəyini sənədləşdirməlidir. Hər bir borcun qiymətləndirilməsi müvafiq monitorinqin təyin edilməsi və hər borcalan üçün münasibət strategiyası və taktikasının müəyyənləşdirilməsi ilə “Monitorinq altında olan Borcalanın risk qiymətləndirmə sistemi ”-ə uyğun olaraq tərtib edir.

İllik inventar kredit riskinin azaldılmasına, problemlə kreditlərin vaxtında müəyyənləşdirilməsinə yönəldilmişdir və hər filialın kredit portfelinin real qiymətləndirilməsinə kömək etməlidir.

Hər ilin 1 yanvar tarixindən etibarən növbəti maliyyə ili üçün ödənilməmiş bütün borclar inventarlaşdırılır və yazılı olaraq qiymətləndirilir. Bunu etmək üçün, ilk növbədə, hər borcalan üçün həm əsas borc, həm də hesablanmış faizlər balansdankənar hesablarda uçota alınanlar da daxil olmaqla) və zəminlər üçün müəyyən edilmiş qaydada uzlaşma aktları tərtib edilir.

Hər bir borcun inventarizasiyası və qiymətləndirilməsinin nəticələrinə əsasən, 20 yanvar tarixinə qədər filial müdiri bütün inventar materiallarını və Borcalanın

risk qiymətləndirmə sisteminə görə hər kredit üçün verilən reytingi regional filialın “Kredit Risklərinin İdarəetmə Komissiyası”na təqdim edilir.

Bölgə filialının Kredit Riskləri İdarəetmə Komissiyası borcalanlara 1 fevral tarixinədək verilən reytingləri təsdiq edir zərurət olduqda dəyişikliklər edir) və hər bir kredit üçün əlavə tədbirlərin protokolunu müəyyənləşdirir. 5 fevral tarixinə qədər Bölgə üzrə Komissiya filiallar tərəfindən konsolidasiya edilmiş hesabatı Baş Ofisə - kredit inzibatçılığı şöbəsinə göndərir.

Təyin olunmuş kredit reytingləri Baş Bankın icazəsi olmadan bölgə komissiyası qarşısında qorunana qədər filial əməliyyatlarının yəni yeni kreditlərin verilməsi və ya açıq kredit xətlərinin inkişafına davam edilməsi) davam etdirilməsi qadağandır.

Kreditin verildiyi müddət ərzində bank filiallarında borcalanların və zaminlərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti, borcalanın bağlanmış müqavilələrə (sifarişlərə) uyğun olaraq məhsul tədarüku üzrə öhdəliklərini yerinə yetirməsi, istehsal həcmi, qeyri-məhsuldar xərclər və itkilər, paylama xərcləri, mənfəət, öz dövriyyə fondlarının mövcudluğunun dinamikası, ehtiyatların vəziyyəti və dövriyyə kapitalının dövriyyəsi barədə daima məlumat olmalıdır.

Zəmanətçinin maliyyə vəziyyətinin təhlili həm kredit vermə mərhələsində, həm də xidmət göstərmə müddətində, mütəmadi olaraq - rübdə ən azı bir dəfə aparılır.

Bankın bölmələri, borcun qaytarılmasına və borcalanın maddi sağlamlığına yönəlmiş bütün hərəkətlərini və tədbirlərini filialın hüquq xidməti ilə əlaqələndirməlidir. Eyni zamanda borcalana qarşı bütün məktublar, iddialar, eləcə də verilmiş kreditlər üçün müvafiq hüquq-mühafizə orqanlarına təqdim olunan materiallar filialın hüquq xidmətinin məcburi iştirakı ilə hazırlanır.

Kredit monitorinqini həyata keçirmək üçün filiallar rüblük olaraq mühasibat və hesabat vəziyyəti, balans məlumatlarının etibarlılığı, vaxtı keçmiş daxil olmaqla debitor və kreditor borclarının vəziyyəti, habelə ödəmə üçün girov olaraq Banka verilən girov üzrə yoxlamalar aparır. Yoxlamanın nəticələrinə əsasən müəyyən

edilmiş çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün bankın təkliflərini göstərən akt və nəticə tərtib olunur. Auditin nəticələrinə əsasən Borcalanla birlikdə müəssisənin sabitliyini bərpa etmək və maliyyə bərabərsizliyini aradan qaldırmaq üçün bir fəaliyyət planı hazırlamaq tövsiyə olunur.

Bundan əlavə, kredit monitorinqi, istehsal həcmi baxımından bir iş planı ilə müqayisə olunmaqla, xərclər və zərərlər, mənfəət və zərərlər, dinamikalar öyrənilərək investisiyalar da daxil olmaqla bir kredit istifadə edərək həyata keçirilən layihələrin həyata keçirilməsinin müntəzəm təhlilini aparır.

Borcalan rübdə bir dəfə Banka investisiya məqsədləri üçün verilən kreditin iqtisadi səmərəliliyi barədə hesabat təqdim edir.

Konsolidasiya edilmiş kredit portfelinə nəzarət etmək və filiallar tərəfindən verilən məlumatların düzgünlüyünü yoxlamaq üçün Baş Ofis əməkdaşları seçmə qaydada mütəmadi olaraq filialların kredit portfellerini yoxlayır.

Uzunmüddətli kreditlər aşağıdakılar tərəfindən izlənilir:

- borc hesabından və ya maliyyələşdirmə hesabından ödəmə sənədlərinin konsolidə edilmiş smetaya ödəniləcək xərclərə uyğunluğunu, tikinti sahəsinin ünvan siyahısındakı illik limitə uyğunluğunu yoxlayaraq ödəmə müddəti;

- kredit müqaviləsində göstərilən şərtlərlə tikinti sahəsinə giriş ilə borcun məqsədli istifadəsinin yoxlanılması;

- Tikinti müddətindən asılı olaraq ildə ən azı 2 dəfə görülən işlərin və alınmış avadanlıqların inventarizasiyasının nəzarət ölçülərinin aparılması.

Kreditin təyinatı üzrə istifadəsinin yoxlanılması kredit monitorinqinin yaradılmasında ilk addımdır. Bank bu məsələyə çox ciddi yanaşmalı və verilən kreditlərin təyinatı üzrə istifadəsinin yoxlanılması rəsmi qaydada aparılmalıdır.

Bank hesabat sistemini diaqramlarda və qrafiklərdə diqqət və təfərrüatlı araşdırma tələb edən inkişaf etməkdə olan sahələrə işarə edəcək şəkildə tərtib etməli və təmin etməlidir. Nəzərə alınmalı ən vacib sahələr bunlardır:

a) işlək olmayan aktivlər və kreditlər;

b) konsentrasiya meyilləri - sənaye və coğrafi mövqeyinə görə;

- c) kredit itkiləri ehtiyatlarının ümumi kredit portfelinə nisbəti;
- d) artmaq statusu olmayan kreditlərin ümumi kredit portfelinə nisbəti;
- e) siyasət və müəyyən prosedurlarda texniki sifarişin istisna edilməsi;
- f) özəl müştərilərə kredit verilməsi.

Risk qiymətləndirməsi həm kredit müraciətinə baxılması zamanı, həm də kredit müqaviləsi monitoring) müddətində həyata keçirilir. Təhlil olunan göstəricilər həm maliyyə, həm də digərləri) eynidir.

Risk qiymətləndirməsinin nəticələrinə əsasən kredit müfəttişinin hesabatı kredit komissiyası tərəfindən nəzərdən keçirilmək üçün hazırlanır kredit almaq üçün müraciətə baxılarkən) və ya müvafiq tədbirlərin görülməsi təsnifləşdirmə) üçün baxılma və təhlilin tezliyi monitoring zamanı) müəyyən edilir.

Kredit monitoringinin aparılması qaydası və ehtiyacı AFB Bankın kredit siyasətində öz əksini tapmışdır. Bank, borc və investisiya fəaliyyətindən maksimum effekt əldə etmək üçün Dövlət proqramlarının məqsədlərinə uyğun olaraq daim dəyişən kredit siyasətinə xüsusi diqqət yetirir.

3.2 Bankın problemlə kreditlərlə işinin və uçotunun təkmilləşdirilməsi

Bu gün ümumilikdə kredit portfəllərinin keyfiyyətini və problemlə borcları idarə etmək problemi ilk növbədə tənzimləyicinin, daha sonra bank sahiblərinə və bütün səviyyələrdə bank menecerlərinin səlahiyyətlərinə aiddir. Səviyyələrin hər birində nəzarət və nəzarət üçün vasitələr hazırlanmışdır. Milli Bank tərəfindən təmsil olunan tənzimləyici, kredit əməliyyatları riskini məhdudlaşdıran standartlar müəyyənləşdirir, səhmdarlar kredit siyasəti və risklərin idarə edilməsinin prioritetlərini müəyyənləşdirirlər və bank menecerləri kredit siyasətini adi bank işçilərinə çatdırılan bir sıra əsas göstəricilərə uyğunlaşdırırlar.

Bankın problemlə borc idarəçiliyi üzrə işinin təkmilləşdirilməsi aşağıdakı sahələri əhatə etməlidir:

Birincisi, kredit əməliyyatının gedişatının monitoring prosedurlarının təkmilləşdirilməsi. Banklar kredit risklərini ən azı rübdə bir dəfə qiymətləndirirlər.

Bu kifayət deyil, çünki borcalanın maliyyə vəziyyəti daxil olmaqla əməliyyatın gedişatına nəzarət davamlı həyata keçirilməlidir. Problemlı kreditlər əksər hallarda birdən-birə görünmür. Təcrübədə borcalanın maddi vəziyyətinin pisləşdiyini və borcun qaytarılması ehtimalının artdığını göstərən bir çox göstəricilər var.

Borcalanın çətinliklərini eyni faktlar sübut edir: bank işçiləri ilə əlaqələrin dayandırılması; izahı verilməyən gecikmələrlə maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi; borcalanın bir və ya daha çox hesabat dövrü ərzində xalis zərərləri; likvidlik göstəricilərindəki mənfi dəyişikliklər, öz və borc vəsaitlərinin nisbəti, işgüzar fəaliyyət; müştəri hesabı qalığında gözlənilməyən və izah olunmayan kəskin mənfi dəyişikliklər.

Kredit vermək üçün əsas monitorinq vasitəsi problemlı kreditlərlə işin bu və ya digər ssenarisinin həyata keçirilməsində bankın konkret hərəkətlərini təsvir edən matris şəklində hərəkətlər alqoritmi ola bilər (Məmədov Z. F, 2013).

Kreditlərlə işləmək üçün prosesləri və alqoritmləri sənədləşdirmək ilk növbədə borcalanın kredit tarixi haqqında məlumat toplamaq üçün lazımdır. Eyni zamanda, kredit əməliyyatının daimi monitorinqi zamanı əlaqəli məsələlər kompleksi həll olunur:

- hər bir fərdi kredit əməliyyatının təhlili problemlı əməliyyatların müəyyənləşdirilməsinə imkan verir;
- əvvəllər problemlı kreditlər kateqoriyasına aid edilmiş kreditlər üçün borcalanın maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin göstəricilərini təhlil etmək lazımdır;
- əməliyyatın vəziyyətini borcalanın davranış ssenariləri ilə müqayisə etmək və borcalanın ən çox ehtimal olunan davranışını proqnozlaşdırmaq;
- borcalanın davranışının ən ehtimal olunan ssenari və əməliyyatın problemlı xarakteri dərəcəsi əsasında bankın hərəkətlərinin ən məqbul istiqamətini seçmək;
- bu əməliyyatın homogen kreditlər portfelinə və bütövlükdə bankın kredit portfelinə təsirini müəyyənləşdirmək;
- problemlı kreditlərin kredit portfelinin göstəricilərinə məcmu təsirini proqnozlaşdırmaq;

- bankın kredit portfelinin risk parametrlərini həcmi, nisbətləri, risk konsentrasiyası, riskin qiymətləndirilməsi və s.) müəyyənləşdirmək.

Belə bir kredit portfelinin monitoring sistemi, kredit riskinin idarə edilməsi prosesinin keyfiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmaqla yanaşı, kredit təşkilatının problemlə borclarla gizli borclar da daxil olmaqla) daha təsirli işləməsinə imkan verə bilər, xüsusən də profilaktik tədbirlərdən istifadə etməklə. Bankın problemlə kreditlərlə işinin yaxşılaşdırılmasının digər bir sahəsi də kredit idarəetməsi prosedurlarının təkmilləşdirilməsidir. Problemlə kreditlərlə işləmə müddətində bank iki əsas idarəetmə metodunu tətbiq edə bilər: reabilitasiya və ya likvidasiya.

Reabilitasiya metodu borcalanla ümumi olan borcun qaytarılması üçün tədbirlər planının hazırlanmasından ibarətdir. Likvidasiya üsulu borcalanın iflas prosedurları zamanı borcun qaytarılması və aktivlərinin satılması deməkdir (Bəşirov R.A, 2014).

Bankın problemlə kreditlərlə işinin yaxşılaşdırılmasının üçüncü istiqaməti borcalanın maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi prosedurlarının təkmilləşdirilməsi olmalıdır.

Bankın problemlə kreditlərlə işinin yaxşılaşdırılmasının dördüncü istiqaməti borcların müxtəlif formalarda, o cümlədən problemlə kreditlərin sənədləşdirilməsi yolu ilə satışı üzrə işlərin təkmilləşdirilməsi ola bilər.

Bu istiqamətdə işlər həm bank daxilində həm öz bölmələri, həm də xarici kollektor agentliyi tərəfindən həyata keçirilə bilər. Lakin borc həcmının artması ilə mövcud fəaliyyətlərdə, banklar, bir qayda olaraq, borc dərəcəsini təmin etmək üçün kifayət qədər öz mənbələrinə sahib deyillər. Buna görə vaxtı keçmiş borcların artması dövründə, ən səmərəli iş, öhdəliklərlə əlaqəli borcları 30 ilə 60 gün gecikdirməklə toplamaqdır (Нурзат О.А., 2016).

Son dövrlərdə baş verən iqtisadi böhran, neftin qiymətinin düşməsi, 2015-ci ildə iki dəfə baş vermiş devalvasiya və digər iqtisadi problemlərlə əlaqədar Azərbaycanda problemlə kreditlərin sayı kəskin surətdə artmışdır. Bu problemin

həlli çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarına Nəzarət Palatası QƏRAR № 1951100019, Bakı şəhəri “ 27 “ mart 2019-cu il Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 28 Fevral 2019-cu il tarixində 3.1 və 7.3-cü bəndlərin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Fərman yoxdur. 551 4 oktyabr 2018-ci il tarixlərdə Fərmanla təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Maliyyə bazarlarının İdarəetmə kamerasından məktublar" adlı 4.10.12 yarım bəndi yoxdur. Azərbaycan Respublikasının 288 prezidenti 4 oktyabr 2018-ci il tarixli" fiziki şəxslərin devalvasiya nəticəsində manatla artırılmış xarici valyutada kreditlərinin əsas məbləğinin ödənilməsi mexanizminin müəyyən edilməsi qaydaları, həmçinin bu məbləğə görə faizlər və cərimələr (cərimələr, cərimələr)". bu qanun nəticəsində bir çox banklar vaxtı keçmiş kreditləri ala və ödəyə bilmişlər). Yaranan maliyyə çətinliklərinin erkən təzahürü siqnallarına vaxtında cavab vermək banka vəziyyəti yaxşılaşdırmaq və bankın maraqlarını qorumaq üçün qabaqlayıcı tədbirlər görməyə imkan verir. Vəziyyət nəzarətdən çıxmazdan və itkilər qaçılmaz olmadan əvvəl bu tədbirlər mümkün qədər erkən alınmalıdır (Məmədov Z. F, 2013).

Hər şeydən əvvəl, bank işçiləri borcalan haqqında daha dərinə bir analiz aparmalı, vəziyyətin pisləşməsinə səbəb olan konkret səbəbləri müəyyənləşdirməlidirlər. Bankın borcalanla münasibətlərini qorumağa və ya sonradan ondan imtina etməyə qərar verməsindən asılı olmayaraq, bankın gələcək fəaliyyətlər üçün düzəldici bir plan hazırlaması məsləhətdir. Bu plan üçün aşağıdakı təkmilləşdirmə tədbirləri daxil edilməlidir:

- Vəziyyətin pisləşməsinə səbəb olan səbəblərin nə qədər dərin olduğunu öyrənmək;
- Bu krediti xüsusi müşahidə siyahısına daxil etmək;
- Ən çox planlaşdırılan tədbirləri əks etdirən müəssisə rəhbərliyi ilə görüşmək;
- Zəruri hallarda borcalanın kredit reytingini aşağı salın, kredit haqqının bankın gəlirində əks olunmasını dayandırın, ehtiyat fondlarına ayırmalarını artırmaq;

- Analizin nəticələri nəzərə alınaraq, zərurət yarandıqda, kredit əməliyyatının şərtlərini dəyişdirmək kredit xəttinin həcmi bağlandığına qədər yenidən nəzərdən keçirmək, əlavə təminat istifadə etmək, kredit faizini artırmaq və s.);

- Müştəri ilə qarşılıqlı əlaqənin digər sahələrində bank üçün potensial təhlükələri tapmaq;

- Göstərilən kredit şərtləri ilə borc müqaviləsi, girov müqaviləsi girovun tamlığı və dəyəri baxımından) daxil olmaqla bütün kredit sənədlərini ciddi şəkildə təhlil etmək;

- Kreditin qaytarılmasının təmin edilməsinin bütün formalarının etibarlılığını yenidən qiymətləndirmək girovdan əlavə zəmanətlər, zəminlər, veksellər və s.);

- Müştərinin cari hesabının vəziyyətinə diqqəti artırmaq;

- Borc quruluşunun dəyişdirilməsi üçün bir proqram hazırlamaq zərurət yaranarsa, borcun qaytarılmasını təxirə salmaq).

Restrukturizasiya edilmiş kreditin təsnifatı barədə qərar verərkən aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır:

- restrukturizasiya üçün əsas və ya səbəblər;

- eyni borcalan üçün yenilənmə sayı;

- yeni kredit müqaviləsində təqdim olunan kredit şərtlərində orijinal müqavilənin şərtləri ilə müqayisədə xüsusi dəyişikliklər. Xüsusilə, faiz dərəcəsinin bazar dərəcəsi səviyyəsindən aşağı bir səviyyəyə enməsi və ya kreditin ödəmə müddətinin artması yenidən qurulmuş kreditin təsnifatı prosesində təhlil və nəzərə alınmaq üçün əhəmiyyətli səbəblərdir .

2019-cu ilin sonunda araşdırmamızın obyektinə olan AFB Bankın aktivləri 2018-ci illə müqayisədə 37,6% artaraq 574,7 milyon manat təşkil etmişdir.

2018-ci illə müqayisədə bankın 2019-cu ildə kredit portfeli 88,2% artaraq 365,8 milyon manat təşkil etmişdir. 2019-cu ilin sonunda AFB Bank ASC ikinci ən böyük biznes borcu olan bank kimi qəbul edildi. Belə ki, keçən il bank 110,3 milyon manat, digər istehsal olmayan sahələrə və xidmət sahələrinə 18,2 milyon manat istehlak krediti və 56,7 milyon manat kredit verib. Bankın gəlirlərində xeyli

azalma müşahidə edildi və kreditlərin toplanmasında da problemlər müşahidə edilmişdir.

AFB Bank bu məsələlər üzərində yuxarıda qeyd edilən təkmilləşmə tədbirlərindən istifadə etməklə düzəldici plan hazırlamış və bir il ərzində bu plan üzrə gərgin işləmişdir.

- Vəziyyətin pisləşməsinə səbəb olan səbəblər müəyyənləşdirilmiş, problemlı kreditlər xüsusi müşahidə siyahısına alınmış, əsas kredit ödəyicisi olan müəssisə rəhbərliyi ilə görüşlər təşkil edilmiş, borcalanın kredit reytingini tələb olduqda aşağı salınmış, kreditin qaytarılmasının təmin edilməsinin bütün formalarının etibarlılığı yenidən qiymətləndirilmiş girovdan əlavə zəmanətlər, zaminlər, veksellər və s.), müştərinin cari hesabının vəziyyətinə diqqət artırılmışdır.

Bu tədbirlər nəticəsində AFB Bank 2021-ci ilin birinci rübünü mənfəətlə başa vurdu (Əlavə 1, Cədvəl 10, Əlavə 2, cədvəl 11).

Bankın faiz gəliri 7.213.000 manat illik azalma 1.9% və ya 143.000 manat), faiz xərcləri 449.000 manat azalma ildə 20% və ya 112.000 manat) təşkil etmişdir.

Xalis faiz gəliri 6 milyon 765 min manat təşkil etmişdir. 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə bu rəqəm 0,5% və ya 31 min manat azalıb (<https://afb.az/>).

Bankın faizsiz gəliri 2,352 milyon manat illik artım 0,9% və ya 21,7 min manat), faizsiz xərclər 4,457 milyon manat illik azalma 8,7% və ya 425 min manat) təşkil etmişdir. (<https://afb.az/>).

AFB Bankın bu ilin ilk rübündə əməliyyat mənfəəti 4.660.000 manat təşkil etmişdir. Bank 2021-ci ilin birinci rübünü 2.107.000 manat ehtimal olunan zərər üçün ayırdıqdan sonra 2.533.000 manatla başa vurdu. Bankın mənfəəti keçən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 23 dəfə artmışdır. (<https://afb.az/>).

Nəzərinizə çatdıraq ki, bank 2019-cu ili 111 min manat mənfəətlə başa vurub və mümkün zərərlər üçün 4 milyon 133 min manat ayırıb.

AFB Bankın cəmi aktivləri 0,5% və ya 2 milyon 752 min manat artaraq 577 milyon 459 min manata, cəmi öhdəliklər 21 min manat artaraq 494 min 268

manata, cəmi kapital 3,4% artaraq 2 milyon 731 min manat artaraq 83 milyona çatdı 190 min. (<https://afb.az/>).

Bildirmək istərdik ki, ötən ilin son rübündə bankın cəmi aktivləri 574 milyon 707 min manat, cəmi öhdəliklər - 494 milyon 247 min manat, məcmu kapitalı - 80 milyon 459 min manat təşkil edib. (<https://afb.az/>).

Bankın kredit portfeli 20% və ya 73 milyon 239 min manat artaraq 439 milyon 109 min manata çatdı. 2020-ci ilin son rübündə bu rəqəm 365,870 milyon manat təşkil etmişdir (<https://afb.az/>).

Bankın depozit portfeli də artdı. 2021-ci ilin birinci rübündə bankın depozit portfeli 0,5% və ya 1 milyon 942 min manat artaraq 381 milyon 368 min manata çatmışdır. 2019-cu ilin son rübündə bu rəqəm 379,425 milyon manat təşkil etmişdir (<https://afb.az/>).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir şəraitdə rasional borcvermə prinsipləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, təkcə girovun obyektı, predmeti və keyfiyyəti deyil, həm də marj səviyyəsi, kredit əməliyyatlarının gəlirliliyi və riskin azaldılmasının etibarlı qiymətləndirilməsini tələb edir. Borc vermək texnologiyasına, kreditlərin verilməsi, qaytarılması qaydaları, cari monitoring, kredit əməliyyatlarının təhlili və onların uçotu qaydalarına uyğunluq da vacib hala çevrilir.

Banklar, mahiyyət etibarilə kommertiya müəssisələri olmaqla, kredit fəaliyyətlərinin bütün sisteminə kommertiya xarakteri tətbiq edirlər. Hər şeydən əvvəl bank sektorunun gəlirlilik prinsipi əsasında bank kreditləri ödənilir. Kommertiya şirkətləri olaraq banklar, ilk növbədə öz mənbələrini ticarət əməliyyatlarında yerləşdirərək ticarət edirlər. Bu səbəbdən ilk növbədə böyük kredit təşkilatları kimi fəaliyyət göstərən banklar üçün normal böhransız, inflyasiyasız) bir iqtisadiyyatda kredit fəaliyyətindən əldə olunan gəlir əsasdır.

Bankın kredit məhsulunun həcmi yalnız öz vəsaitlərinin həcmindən deyil, həm də cəlb olunan mənbələrdən də asılıdır. Müasir bazar sistemində böyük miqdarda vəsait alqı-satqısı yalnız bankın müştərilərindən əlavə vəsait cəlb etdiyi zaman mümkündür. Bank özünə yox, başqaları üçün mənbələr cəlb etdiyindən, məlum olur ki, kredit məhsulunun həcmi nə qədər yüksək olarsa, geri ödəmə əsasında yığıldığı vəsait kütləsi o qədər çox olur.

Müasir kreditləşmə sisteminin özəlliyi yalnız öz və borc götürülmüş mənbələrdən deyil, həm də Mərkəzi Bankın müştərilərə borc verən kommertiya bankları üçün müəyyən etdiyi normalardan asılıdır.

Bank, məqsədinə görə cəmiyyətin ən etibarlı qurumlarından biri olmalı, iqtisadi sistemin sabitliyinin təməlini təşkil etməlidir. Müasir şəraitdə banklar müştərilərinin vəsaitlərini yalnız qorumalı deyil, həm də artırmalıdırlar. Buna görə

gündəlik fəaliyyətdə bank əməliyyatlarının peşəkar idarə olunması, əməliyyatın müəyyənləşdirilməsi və risk faktorlarının uçuğu çox vacibdir.

Kredit əməliyyatları bank gəlirinin əsas mənbəyi olduğundan bank işinin əsasını təşkil edir. Ancaq bu əməliyyatlar, bu və ya digər dərəcədə, müştərilərə borc vermə prosesində banklardan çıxan kreditlərin qaytarılmaması riski ilə əlaqələndirilir. Bu səbəbdən bankların diqqət mərkəzində olan borc vermə əməliyyatları olmalıdır. Bankın kredit siyasəti kredit risklərinin mümkünlüyünü nəzərə almalı, onların yaranmasını nəzərdə tutmalı və onları savadlı şəkildə idarə etməli, yəni kredit əməliyyatlarının mümkün mənfi nəticələrini minimuma endirməlidir. Beləliklə, Bankın əsas məqsədi "qızıl mühit" vasitəsilə kredit əməliyyatlarında risk dərəcəsi ilə gəlirlilik arasında optimal balans tapmaqdan, yəni inkişaf yolu ilə kredit prosesinin düzgün idarə olunmasından ibarətdir.

Kredit prosesinin idarə olunması üçün vasitələr bankın daxili siyasətindədir. Bunlardan ən əhəmiyyətlisi bunlardır: kredit portfelinin şaxələndirilməsi, borcalanın kredit qabiliyyətinin və maliyyə vəziyyətinin təhlili, bankın işçilərinin ixtisası.

Kredit menecmenti bankırdən kredit portfelinin strukturunu və onların keyfiyyət tərkibini daim izləməyi tələb edir. "Gəlirlilik-risk" dilemması çərçivəsində bank mənfəət nisbətini məhdudlaşdırmaq məcburiyyətində qalır, özünü lazımsız riskdən sığortalayır. Buna görə də, risklərin dağılması siyasətini aparmaq və kreditlərin bir neçə iri borcalan arasında cəmləşməməsi məsləhətdir.

Aparılan təhlillərə əsasən banka problemlə aktivlərlə bağlı risklərin qarşısını almağa kömək edəcək kredit əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı təkliflər verilə bilər:

1. Borcalanın kredit qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinin etibarlılığını artırmaq.
2. Sənədlər, müştəri növü üzrə kreditlərin verilməsini sistemləşdirmək.
3. Məsuliyyət və riskin krediti sığortalayan təşkilata tam ötürülməsini əhatə edən kredit sığortasını aktiv şəkildə tətbiq etmək.

4. Borc müqaviləsinin ilkin şərtlərində dəyişikliklərdən daha geniş istifadə edilməsi, məsələn, borcların yenidən qurulması, yenidən düzəldilməsi, yenidən kreditləşmə və s.

5. Bank daxilində və ya xaricində problemlı kreditlərlə məşğul olmaq üçün bir strukturun yaradılması.

6. Verilmiş kreditlərin monitorinqi sisteminin gücləndirilməsi, yəni borcalanın vəziyyəti və planları barədə daha dolğun təsəvvür əldə etmək üçün kredit şöbəsinin əməkdaşlarının ona tez-tez baş çəkmələri.

7. Kredit əməliyyatlarının mühasibat uçotunun əhəmiyyətini və aydın təşkilini nəzərə alaraq, qeyd edirik ki, kommersiya bankları mövcud kreditlərin mövcud vəziyyətinin mühasibat uçotunda təqdimetmənin etibarlılığına lazımı diqqət yetirməli və mümkün mövcudluğu əks etdirməlidir.

8. Kommersiya bankları problemlı kreditlərin verilməsində diqqətli olmalıdırlar. Aşağı geri ödəmə şansı olan kreditin müddətinin uzadılması banka təsir edir.

Tədqiqatda hazırlanmış təklif və tövsiyələr, fikrimizcə, respublikanın kommersiya banklarında kredit fəaliyyətinin təşkilinin daha da təkmilləşdirilməsinə kömək edəcəkdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. "Büdcə təşkilatlarının maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi, hesabat dövrləri və dərc edilməsi Qaydaları", Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, Əmr № -İ-155, "20" dekabr 2005-ci il
2. "Banklarda kredit risklərinin idarə edilməsi Qaydaları"nın təsdiq edilməsi haqqında qanun, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası Qərar № 1951100005 Bakı şəhəri " 30 " yanvar 2019-cu il,
3. Cəfərov E.O, Abdullayeva F.Ə., Məmmədyarov M.C, Maliyyə hesabatlarının təqdimatı üzrə" Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartının tətbiqi üzrə bəzi nəzəri aspektlər, Maliyyə və Uçot jurnalı, 2011, № 7 9-31səh.
4. Abbasov Q.Ə Mühasibat uçotu tədris və metodiki vəsait.Bakı, Apastroff, - 319 səh.
5. Cəfərov E.O, Abdullayeva F.Ə., Məmmədyarov M.C, (2011), Azərbaycanda mühasibat uçotu sahəsində yeniliklərin aparılması, Maliyyə və uçot jurnalı, 9-24 səh.
6. Salahov Ə.S., Mehdiyev V.M. (2016), Mühasibat uçotu Dərslük. Bakı, "3 sayılı Bakı mətbəəsi" -256 səh.
7. Q.R Rzayev (2017), Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları və maliyyə hesabatı, Bakı, Elm, -325 səh.
8. Mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu" 29 iyun 2004-cü il № 716-IIQ Bakı şəhəri (<http://www.e-qanun.az/framework/5458>)
9. Səbzəliyev S.M (2013), Mühasibat maliyyə) hesabatı. Bakı, UNEC, -385 səh.

Rus dilində

1. Абрамова М.А., Александрова Л.С (2016) Финансы, денежное обращение и кредит/ Учебное пособие. – М.: Институт международного права и экономики, - 458 с

2. Белоглазовой Г. В (2017) Банковское дело: Учебник для вузов. 2 – е изд. / М.: Питер,. – 400 с.
3. Гавальд К., Стуфле Ж. (2016) Банковское право: учреждения, счета, операции, услуги. -М.: Финстатинформ. – 257 с.
4. Гаврилова Л. Как использовать кредитные деривативы // Рынок ценных бумаг. — 2015. №7. – 16-33 с.
5. Грюнинг Х. Ван, Брайович Братанович С.Б. (2017) Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском. М.: Весь Мир. – 302 с.
6. Дихтяр В.И. (2018) Банковские услуги предприятию. Базовые операции: учеб.пособ. –М.: Российский университет дружбы народов,— 112 с.
7. Дробозиной Л.А. (2019) Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебник для вузов под ред. М.: Финансы, ЮНИТИ, 542 с.
8. Жукова. Е.Ф (2018) Общая теория денег и кредита: учебник / под ред. М.: Банки и биржа, ЮНИТИ, 19 с.
9. Замураев А.С. Кредит и ссуда: терминологический анализ, классификация и определение формы // Деньги и кредит. 2019. - №4, 101-123с.
10. Иода Е.В., Мешкова Л.Л., Болотина Е.Н. Классификация банковских рисков и их оптимизация. — Тамбов: Издательство ТГТУ, 2016, № 3, 101-136 с.
11. Кабушкин С.Н. (2016) Управление банковским кредитным риском. — М.: Новое издание. – 328 с.
12. Камышанов П.И. (2016) Современная бухгалтерия и аудит на предприятиях и в банках. – М.: АПП Джангар, - 720 с.
13. Кирьянов М. Борьба с просроченной задолженностью: объединение усилий // Банковское дело. — 2019. -№4. – 68-72 с.
14. Кислицкая М. Кредитный фонд: свалка для просрочки или способ работы с задолженностью? // Банковское дело. 2019. -№9. – 23-28 с.

15. Козлова Е.П. (2019) Бухгалтерский учет в коммерческих банках. - М.: Финансы и статистика, - 640 с.
16. Консультант Плюс. Статья «Новые правила учета займов и кредитов». Налоговый учет для бухгалтера. 2019 г., № 1 – 15-26 с.
17. Лаврушин О.И. (2019) Банковское дело. Экспресс – курс: учебное пособие / кол. авторов под. ред. О.И. Лаврушина. – М.: КНОРУС, – 352 с.
18. Лимитовский М.А. (2018) Методы оценки коммерческих идей, предложений, проектов. 2-е изд., испр. и доп. - М.: Дело, - 127 с.
19. Масленченков Ю.С. (2019) Финансовый менеджмент в коммерческом банке. Кн. 2: Технологический уклад кредитования. М.: Перспектива, -190 с.
20. Морсман мл. Э.М. (2015) Кредитный департамент банка: организация эффективной работы / пер. с англ. М.: Альпина Паблишер. – 261 с.
21. Морсман мл. Э.М. Искусство (2015) коммерческого кредитования. М.: Альпина Бизнес Букс. – 357 с.
22. Некрасов И.И. Балалова Е.И. Методика оценка эффективности коммерческих банков на региональном уровне // Фундаментальные и прикладные исследования кооперативного сектора экономики (научнотеоретический журнал).- №3 – 2019, с.48-69
23. И.И. Некрасов Совершенствование кредитной политики коммерческого банка // Актуальные проблемы социально- экономического развития России (научно - аналитический журнал).- №4 – 2018, с.159-178
24. Нурзат О.А. Особенности формирования коммерческими банками кредитного досье организаций // Экономика и финансы — 2016, №22, с. 83-90.
25. Нурзат О.А. Сопровождение кредитных операций в коммерческих банках. // Экономика и финансы, — 2017, -№1.-52-68 с.

26. Панова Г. С. (2017) Кредитная политика коммерческого банка. М.: Финансы и статистика, - 464 с.
27. Потехина С.А. (2013) Оценка кредитоспособности ссудозаемщика как метод снижения банковских рисков: Автореф. дис. канд. экон. наук: СПб, - 628 с.
28. Сахон А.П., Э.Ф. Софронова, Г.И. Невольникова, Н.В. Климова (2016) «Бухгалтерский учет», изд-во «Правда Севера», Архангельск, - 389 с
29. Смулов А.М, Проблемы кредитной политики и пути их решения. // Банковское дело. 2019. - №2.-25-34 с
30. Тен В.В., Герасимов Б.И., Докукин А.В. (2016) Экономические категории качества активов коммерческого банка / Под науч. ред. д.э.н, проф. Б. И. Герасимова. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, - 287 с.
31. Усоскин В.М. (2014) Современный коммерческий банк: управление и операции. — М.: ИПЦ «Вазар-Ферро». – 320 с.
32. Челноков В.А.(2014) Банки и банковские операции: Букварь кредитования. Технологии банковских ссуд. Окологанковское рыночное пространство. М.: Высшая школа. – 158 с.
33. Щетинин, М.Е. (2019) Оптимизация политики доходности коммерческого банка в условиях кризиса /Автореферат. М.: АПП Джангар, - 720 с.

İnternet resurslari

1. <http://maliyye.gov.az/static/140/muhasibat-ucotunun-beynelxaq-standartlari>
2. <http://window.edu.ru/resource/291/68291/files/Evseychev3-1.pdf>
3. <http://www.e-qanun.az/framework/5825>
4. <https://afb.az/>
5. <https://elibrary.ru/item.asp?id=42784409>

6. [https://www.pwc.com/ee/et/home/majaastaruanded/Illustrative disclosure IFRS 9 for Banks.pdf](https://www.pwc.com/ee/et/home/majaastaruanded/Illustrative_disclosure_IFRS_9_for_Banks.pdf)
7. <https://www.turanbank.az/az/pages/2/9>
8. <https://www.yelo.az/az/about-bank/reports/year/>

ƏLAVƏLƏR:

Əlavə 1:

Cədvəl 10: AFB Bankın 2021-ci ilin I Rübü üçün maliyyə hesabatı

I RUB 2021	Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat		min manatla
		Hesabat dövrü	Ötən ilin sonu
1	Aktivlər:	577,458.90	574,706.79
1.1	Nağd pul vəsaitləri və ekvivalentləri, həmçinin bloklaşdırılmış nağd vəsait:	64,710.08	75,342.97
1.2	investisiya və ticarət qiymətli kağızları	26,960.52	125,303.77
1.3	Banklar və başqa maliyyə institutlarındakı depozitlər	40,800.00	3,364.49
1.4	Banklar və başqa maliyyə institutlarına verilən kreditlər	-	-
1.5	Müştərilərə verilən kreditlər	439,109.34	365,870.00
1.5.1	a) istehlak kreditləri	39,754.82	33,662.97
1.5.2	b) biznes kreditləri	359,056.33	291,315.80
1.5.3	c) daşınmaz əmlak kreditləri	40,298.19	40,891.23
1.5.4	d) başqa kreditlər	-	-
1.5.5	Mümkün zərərlərə görə yaradılmış məqsədli ehtiyat)	43,857.42	43,593.05
1.5.6	Müştərilərə verilən kreditlər xalis)	395,251.92	322,276.95
1.6	Əmlak və avadanlıqlar	30,919.46	31,301.49
1.7	Qeyri-maddi aktivlər	1,307.54	1,306.23
1.8	Təxirə salınmış vergi aktivləri	-	-
1.9	Balansdankənar aktivlər üzrə mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün məqsədli ehtiyat	-	-
1.10	Digər aktivlər	17,509.38	15,810.89
2	Öhdəliklər:	494,268.55	494,247.75
2.1	Depozitlər	381,367.69	379,425.44
2.1.1	a) fiziki şəxslərin depozitləri	35,690.58	34,499.86
2.1.2	b) hüquqi şəxslərin depozitləri	345,677.12	344,925.57
2.2	Mərkəzi bank və dövlət fondları qarşısında öhdəliklər	325.66	325.66
2.3	Kredit təşkilatları və digər maliyyə institutları qarşısında öhdəliklər	105,688.34	109,360.51
2.4	Borc qiymətli kağızları	-	-
2.5	Cari vergi öhdəlikləri	-	-
2.6	Təxirə salınmış vergi öhdəliyi	-	-

2.7	Subordinasiya borc öhdəlikləri	-	-
2.8	Digər öhdəliklər	6,886.85	5,136.14
3	Kapital:	83,190.35	80,459.03
3.1	Səhmdar kapitalı	70,393.46	70,393.46
3.2	Səhmin qiymətinin dəyişməsindən gəlir zərər)	-	-
3.3	Bölüşdürülməmiş mənfəət	11,348.56	8,795.52
3.4	Ümumi ehtiyatlar:	1,448.34	1,270.06
3.4.1	a) kreditlər, lizinlər və digər tələblər üzrə mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün adi ehtiyatlar	1,322.08	1,154.43
3.4.2	b) əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsindən adi ehtiyatlar	-	-
3.4.3	c) digər ümumi ehtiyatlar	126.26	115.63
4	Cəmi öhdəliklər və kapital	577,458.90	574,706.79

Mənbə: “AFB”-<https://afb.az/> audit olunmuş maliyyə hesabatlarının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb

Əlavə 2:

Cədvəl 11: AFB Bankın 2021-ci ilin I rübü üçün Mənfəət və Zərər hesabatı

I RUB 2020	Mənfəət və zərər haqqında hesabat		min manatla
		Cari dövr	Keçən ilin müvafiq dövrü
1	Faiz gəlirləri:	7,213.79	7,356.89
1.1	Müştərilərə verilən kreditlər	6,051.68	4,946.29
1.2	Banklar və başqa maliyyə institutlarına verilən kreditlərə görə faiz gəlirləri	-	-
1.3	Banklar və başqa maliyyə institutlarındakı depozitlərə görə faiz gəlirləri	192.94	528.04
1.4	Ticarət və investisiya qiymətli kağızlarına görə faiz gəlirləri	923.90	1,864.37
1.5	Əlavə faiz gəlirləri	45.27	18.18
2	Faiz xərcləri:	448.90	560.92
2.1	Depozitlərə görə faizlər	94.47	186.18
2.2	Mərkəzi bank və dövlət fondları qarşısında öhdəliklər baxımından faiz xərcləri	0.08	-
2.3	Cəlb edilmiş kreditlər üçün ödənilən faizlər	354.35	374.74
2.4	Pul bazarı alətlərinə ödənilən faizlər	-	-
2.5	Qiymətli kağızlara görə faizlər	-	-

2.6	Əlavə faiz xərcləri	-	-
3	Xalis faiz gəlirizərəri)	6,764.89	6,795.97
4	Qeyri-faiz gəlirləri:	2,351.69	2,329.93
4.1	Alınan haqq və kommissiya gəliri	1,557.25	1,747.02
4.2	Xarici valyutadan gəlir/zərər məzənnə dəyişməsi daxil olmaqla	731.33	516.05
4.3	Qiymətli kağızların satışından və yenidən qiymətləndirilməsindən gəlir/zərər	11.94	-
4.4	Əlavə gəlirlər	51.17	66.85
5	Qeyri-faiz xərcləri:	4,456.93	4,882.02
5.1	Əmək haqqı və digər kompensasiya növlərinə görə xərclər	2,045.27	1,968.62
5.2	Ümumi və inzibati xərclər	1,150.03	1,421.19
5.3	Amortizasiya xərcləri	472.04	281.52
5.4	Digər xərclər	789.58	1,210.70
6	Mümkün zərərlərə görə yaradılan məqsədli ehtiyatlar)	2,106.60	4,133.23
7	Mənfəət vergisindən əvvəlki mənfəətzərər)	2,553.04	110.65
8	Mənfəət vergisi	-	-
9	Dövr baxımından xalis mənfəət	2,553.04	110.65

Mənbə: “AFB”-<https://afb.az/> audit olunmuş maliyyə hesabatlarının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Turanbank ASC-nin audit olunmuş maliyyə hesabatının aktivlər bölməsindən çıxarış.....	37
Cədvəl 2. Yelobank ASC-nin audit olunmuş maliyyə hesabatının aktivlər bölməsindən çıxarış.....	38
Cədvəl 3. Turanbank ASC-nin audit olunmuş maliyyə hesabatının aktivlər bölməsindən çıxarış.....	39
Cədvəl 4. Azərtürk bank ASC-nin audit olunmuş maliyyə hesabatının öhdəliklər bölməsindən çıxarış.....	40
Cədvəl 5. 2018-2020-ci illər üçün kredit portfelinin segment quruluşu.....	43
Cədvəl 6. 01.01.2021 tarixinə fəaliyyət növlərinə görə korporativ kredit.....	44
Cədvəl 7. 501 Qısamüddətli bank kreditləri.....	45
Cədvəl 8. Hesab - 401 Uzunmüddətli bank kreditləri.....	46
Cədvəl 9. 502 İşçilər üçün qısamüddətli bank kreditləri hesabları.....	46
Cədvəl 10. AFB Bankın 2021-ci ilin I Rübü üçün maliyyə hesabatı.....	75
Cədvəl 11. AFB Bankın 2021-ci ilin I rübü üçün Mənfəət və Zərər hesabatı.....	76

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Kredit sistemi, pul təşkilatları sistemi və kreditləşdirmə sisteminin qarşılıqlı əlaqəsi.....	17
Sxem 2: Kredit Sistemi.....	23